

روند واگذاری رسمی بانک استقراضی روس به دولت ایران و مشکلات ناشی از آن

مظفر شامدی

امتیاز بانک استقراضی روس در سال ۱۸۸۹م/۱۳۰۷ق در دوران سلطنت ناصرالدین شاه به روسها واگذار شد و آن بانک تا ۱۴ سپتامبر ۱۹۲۲/۲۱ محرم ۱۳۴۱ با نوساناتی پرفراز و نشیب در عرضه سیاسی، اقتصادی و اجتماعی ایران سخت فعال بود. پس از پیروزی انقلاب اکتبر ۱۹۱۷ در روسیه و فروپاشی نظام تزاری در آن کشور در روند فعالیت بانک استقراضی در ایران به سرعت نقصان کلی پدیدار شد و طبق موادی از عهدنامه مودت ایران و دولت جدید شوروی، که در ۲۶ فوریه ۱۹۲۱ میان دو کشور به امضا رسید، بانک استقراضی به دولت ایران واگذار شد و پس از مکاتبات بسیار (که گاه طاقت فرسا می نمود) سرانجام، میان دو طرف، در ۱۴ سپتامبر ۱۹۲۲/۲۱ محرم ۱۳۴۱ تسلیم رسمی بانک استقراضی به دولت ایران صورت تحقق به خود گرفت.

بلافاصله پس از امضای قرارداد مودت میان ایران و شوروی در ۲۶ فوریه ۱۹۲۱، اولیای امور دولت ایران با تأیید دولت شوروی مدیریت اداری - مالی بانک استقراضی و داراییهای آن در بخشهای مختلف کشور را به دست گرفتند و تدابیری برای اداره آن و نیز کسب اطلاعات لازم درباره میزان داراییها و مطالبات و نیز بدهیها و قروض آن اندیشیده شد. اما تا تحویل رسمی این موسسه مالی - اعتباری به دولت ایران در ۱۴ سپتامبر ۱۹۲۲/۲۱ شهریور (سنبله) ۱۳۰۱ بیش از یک سال و نیم وقفه افتاد. در این فاصله نمایندگان سفارت شوروی در تهران با نمایندگی از سوی دولت ایران جلسات مشترکی برای بررسی چگونگی و روند تحویل رسمی بانک استقراضی به دولت ایران تشکیل دادند و مدتها به مذاکره پرداختند. به رغم برخی پیش شرطهایی که نمایندگان شوروی

برای تحویل رسمی بانک مذکور قرار می‌دادند، در نهایت، در اوایل اردیبهشت ۱۳۰۱ توافقاتی کلی در این باره حاصل شد و ممتازالملک رئیس وقت بانک ایران، طی نامه‌ای که در ششم‌تور (اردیبهشت) ۲۷/۱۳۰۱ آوریل ۱۹۲۲ برابر با ۲۹ شعبان ۱۳۴۰ به شرح زیر برای رئیس‌الوزراء وقت فرستاد، ضمن اشاره به آماده شدن شرایط لازم برای اجرای مفاد تحویل نامه بانک استقراضی، تقاضا نمود جهت امضای نهایی این پروتکل هماهنگیهای لازم با سفارت شوروی در تهران انجام شود:

مقام منبع ریاست وزرای عظام دامت شوکته، بعد از چند ماه زحمت عجالاً عمل تحویل [بانک] خاتمه یافته. فقط لازم است که کمیسیون مختلط تشکیل یابد و پروتکل را امضاء نمایند. قبلاً شرحی به نماینده سفارت نوشته و تقاضا نمود وقتی را معین نماید تا به سایر آقایان اطلاع دهد. در جواب موکول به اجازه نماینده مختار دولت ساویت نموده است. لهذا متمنی است قدغن فرمایند که راجع به این مسئله با نمایندگی مختار مذاکره و موقع امضاء را معین نموده اطلاع دهید. امضاء ممتازالملک.^۱

وزارت امور خارجه ایران نیز، با تعلیماتی که از رئیس‌الوزراء دریافت کرده بود، طی نامه‌ای که به شرح زیر برای سفارت شوروی در تهران نوشت، از اولیای آن سفارت خواست برای تشکیل کمیسیون مختلطی از نمایندگان دو کشور و امضای نهایی پروتکل تهیه شده در مورد تحویل رسمی بانک استقراضی به دولت ایران اقدام لازم را به عمل آورند:

وزارت امور خارجه، با نهایت توقیر، به استحضار نمایندگی مختار دولت جمهوری روسیه می‌رساند که، به موجب شرحی که از بانک ایران به مقام ریاست وزراء عظام نوشته‌اند، عجالاً بعد از چند ماه عمل تحویل بانک خاتمه یافته و باید کمیسیون مختلطی برای امضاء پروتکل تشکیل گردد؛ و اشعار داشته‌اند که شرحی هم مستقیماً از طرف بانک به نماینده آن سفارت جمهوری نوشته و تعیین وقتی را تقاضا کرده‌اند. نماینده سفارت نیز تعیین وقت را موکول به اجازه نمایندگی مختار نموده است. لهذا وزارت امور خارجه تمنا دارد که موقعی را برای تشکیل کمیسیون تعیین نموده و به نماینده آن سفارت محترم قدغن نمایند در موعد مقرر در اداره بانک حضور به هم رسانند. بدیهی است وزارت امور خارجه را هم مستحضر خواهید

۱. مرکز اسناد و تاریخ دیپلماسی وزارت امور خارجه ج.۱، ایران، سال ۱۳۴۰ق. کارتن ۳۸، پوشه ۱.

نمود که سایر اجزاء کمیسیون را هم مسبق نماید.^۲

اما سفارت شوروی در تهران، برخلاف انتظار اولیای دولت ایران، ضمن موافقت با لزوم تحویل هرچه سریع‌تر بانک استقراضی به دولت ایران امضای مفاد پروتکل تحویل رسمی بانک از سوی نمایندگان شوروی را منوط به انجام سه شرط از سوی دولت ایران دانست که عبارت بود از:

پرداخت به موقع حقوق و موجب اجزای بانک سابق استقراضی، پرداخت مبلغی که سفارت روسیه تزاری از بانک سابق استقراضی طلبکار بوده است و نیز کتابخانه بانک استقراضی در

مرتضی خاخرنقضا، چهره‌پرداز بانک استقراضی پس از تحویل آن به ایران ۱۳۸۸-۶۹

۷

عداد اموال بانک مذکور قرار نگرفته و به صاحبان آن مسترد شود. در نامه‌ای که سفارت شوروی در ۱۴ ثور (اردیبهشت) ۱۳۰۱/۵ مه ۱۹۲۲ در همین مورد به وزارت امور خارجه ایران نوشت چنین می‌خوانیم:

آقای وزیر امور خارجه، نماینده دوستان در کمیسیون مختلط تحویل دادن بانک استقراضی به دولت علیه به دوستان اطلاع می‌دهد که هیئت مدیره بانک، که از

۲. همان.

طرف دولت علیه معین شده، تقاضا دارد که اوزاق (اگت) راجعه به مسئله تحویل به زودی به امضاء برسد. با تصدیق کامل به اینکه اجرای حتمی ماده نهم قرارداد ۲۶ فوریه نباید بیش از این به عهده تعویق بماند، دستدار لازم می‌داند که شرایط لازمه تحویل قطعی بانک را به دولت علیه به استحضار دولت و اولیای وزارت جلیله خارجه برساند. تصاحب بانک مذکور در پیش از یک سال قبل و پیش از ورود نمایندگی مختار به طهران از طرف دولت روس بدون هیچ اعتراضی تلقی شد زیرا نمی‌خواستند که اقدامات اولیه دولت علیه را در استفاده از امتیازات مادی که به موجب قرارداد به دولت علیه واگذار شده است خنثی نمایند و بعد حل قطعی این مسئله از قرار معلوم گویا به واسطه سستی هیئت مدیره ایرانی بانک به طول انجامید. حالیه که تمام کارهای مقدماتی در تحویل دادن بانک به انجام رسید دستدار لازم می‌داند که، قبل از خود عمل تحویل، هیئت مدیره ایرانی شرایط سه‌گانه ذیل را که راجع به آنها سابقاً مذاکراتی به عمل آمده به موقع اجرا بگذارند. اولاً رضایت خاطر اتباع روس مستخدمین سابق بانک به موجب قراری که داده شده به این معنی که حساب تمام مستخدمین به موجب قرار مورخ ۱۳ جوزای سنه ماضیه پرداخته شود؛ یعنی تمام حقوق تا روز انفصال قطعی از خدمت و سایر وجوهی که به موجب پروتکل‌های مورخه هشتم سنبله و ۷ جدی گذشته تصویب شده است باید به آنها برسد و نیز، به موجب حساب فوق‌الذکر، اندانیه به طور تتمه هم باید به مستخدمین که تا ۱۳ جوزا به واسطه فشار بیچیزی و ترس از اینکه مبادا چیزی به آنها نرسد حساب ناقص را دریافت کرده بودند داده شود.

ثانیاً مبلغ چهارصد و بیست و یک هزار و چهارصد و نود و سه قران و هشتاد سانتیم که متعلق به سفارت تزاری روس در ایران [است]، باید به حساب نمایندگی مختار محسوب گردد. مدلول حقیقی ماده نهم قرارداد روس و ایران بانک استقراضی ایران با تمام مطالبات و قروض به دولت علیه تحویل می‌شود. مطالباتی که دولت علیه متصرف می‌شود عبارت از تمام وجوه و اسناد قیمتی که متعلق به دولت روس، که صاحب بانک بوده، می‌باشد و قروضی که به دولت علیه تعلق می‌گیرد فقط تعهدات بانک است که در ضمن آن تعهدات مبلغ چهارصد و بیست و یک هزار و چهارصد و نود و سه قران و هشتاد سانتیم طلب سفارت سابق روس است که حالیه به نمایندگی مختار دولت جمهوری سوسیالیستی فدراتیو و شوروی روس منتقل می‌شود با تمام وجوهی که متعلق به سفارت سابق روس بوده یعنی حقوق محاکماتی و سایر وجوه جزئی که در حساب جاری بانک موجود است و از طرف هیئت مدیره ایرانی

بانک بدون هیچ ایرادی تصویب گردیده است.

ثالثاً کتابخانه متعلق به مستخدمین بانک باید در تحت اداره نمایندگی مختار واگذار شود. به طوری که مکرر اشعار گردیده کتابخانه مزبور هیچ وقت متعلق به بانک نبوده و فقط متعلق به مستخدمین بانک که با بعضی از اعضای کلنی روس در طهران یک هیئت کتابخانه مخصوص تشکیل داده بودند و اکثر اعضای آن اتباع روس بوده‌اند، می‌باشد. دولت علیه نباید و نمی‌تواند ممانعتی از تحویل این کتابخانه با رضایت هیئت مدیره آن در تحت اداره نمایندگی مختار بنماید. طبیعی است کتابخانه مزبور، که فواید آن مادی نبوده بلکه اخلاقی و تمدنی است، باید در تحت اداره نمایندگی مختار باشد. از این کتابخانه کمافی‌السابق هرکس بخواهد استفاده نماید میسر خواهد بود. پس از اجرای شرایط فوق‌الذکر ممکن است فوراً در تحویل دادن قطعی بانک استقراضی سابق به دولت علیه اقدامات لازمه به عمل آید. در این موقع احترامات فائمه را تجدید می‌نماید.

نماینده مختار دولت جمهوری سوسیالیستی فدراتیو شوروی روس در ایران.

امضاء^۳

۹

دولت ایران نیز، ضمن موافقت با شروط سفارت شوروی مبنی بر لزوم تسویه امور اجزای بانک سابق استقراضی و نیز حل و فصل اختلافات طرفین در رابطه با کتابخانه مذکور، ادعای سفارت شوروی مبنی بر طلبکار بودن سفارت روسیه از بانک سابق استقراضی را مردود شمرد در همین مورد ممتازالسلطنه رئیس وقت بانک ایران، طی نامه‌ای که در تاریخ ۱۱ جوزای (خرداد) ۲/۱۳۰۱ ژوئن ۱۹۲۲ برای وزارت امور خارجه ایران نوشت، با ارائه دلایلی به شرح زیر ادعای سفارت شوروی درباره طلبکار بودن سفارت فوق از بانک استقراضی را رد کرده مخالفت خود را با احتساب و پرداخت هرگونه وجهی در این باره به سفارت شوروی اعلام نموده خواستار تسریع هرچه بیشتر در امضای پروتکل تحویل رسمی بانک سابق استقراضی به دولت ایران شد:

در خصوص مبلغ چهل هزار تومان، که نمایندگان سفارت دولت جمهوری سوسیالیستی روس به ادعای اینکه وجه مزبور از مورد انتقال به دولت علیه [ایران] خارج و مخصوص سفارت دولت مذکوره است خود را ذی حق در مطالبه و اخذ آن از بانک می‌دانستند، عقیده بانک، موافق توضیحات آتیه، برخلاف مقصود سفارت

دولت جمهوری روس و بر عدم حقانیت آن سفارت خانه در مطالبه است:

۱. به موجب فصل ۹ از عهدنامه بین دولتمین، بانک استقراضی و آنچه را که در بانک مزبور موجود است به دولت ایران تفویض شده و با تفویض بانک مزبور از طرف دولت مذکوره آن دولت نمی تواند خود را از بانک طلبکار و از آن بابت وجهی مطالبه کند؛ زیرا که بانک متعلق به دولت روس بوده و تصریح انتقال قرض و طلب در فصل مزبور شامل دولتی که خود بانک را به دولت ایران تسلیم نموده نبوده و دولت مزبور نمی تواند خویش را در عداد طلبکاران بانک معرفی نماید و، به همین ملاحظه، سفارت آن دولت، که نماینده شخصیت قانونی دولت شوروی روسیه است، نمی تواند خویش را از بانک طلبکار معرفی نماید.

۲. از دقت در جریانات سابقه بانک و طرز مناسبات آن با مرکز نیز عدم حقانیت سفارت در این ادعا واضح است؛ زیرا که اکثراً از مرکز پتروگراد، یعنی از طرف دولت روسیه، به عناوین مختلفه و جوهی به بانک استقراضی در ایران داده می شده و به همان دلیلی که دولت روس فعلاً تصدیق دارد که حق مطالبه آن وجوه را ندارد بر فرض که در این باب وجهی برای ایصال به سفارت روس به بانک استقراضی در ایران می داد حق مطالبه آن وجه در این موقع از دولت مزبور منتفی است؛ برای اینکه دولت روس کل مایملک خویش را در ایران و مخصوصاً اموال موجود در بانک را به دولت ایران تفویض کرده است.

۳. از دقت در جریانات و سوابق این کار در بانک ثابت است که از پتروگراد وجه نقدی برای ایصال به سفارت به بانک داده نشده است، بلکه امر شده است مبلغ چهل هزار تومان از وجه حواله کرد یا موافق و دستورالعمل سفارت تأدیه نماید. حواله وام مزبور به موجب اصول و قوانین اعتبار (کردی) و از این معنی معلوم می شود که نه سفارت وجهی به بانک استقراضی داده و نه از پتروگراد وجه مخصوصی برای تأدیه به سفارت برای بانک ارسال شده است تا بتوان حق مطالبه را برای سفارت تصور نمود. به عبارت اخیری، بانک استقراضی ایران به استناد اعتباری که از طرف مرکز به سفارت داده شده بود مأمور تأدیه وجهی به سفارت شده و ابداً وجهی از سفارت روس استقراض نکرده و یا از بانک مرکزی پولی دریافت ننموده تا اینکه سفارت دولت جمهوری روس در عداد طلبکاران بانک محسوب شود.

در خاتمه اشعار می دارد: چون عمل تحویل رسمی بانک را به موجب عهدنامه جدید نمی توان از برای این گونه اظهارات و دعاوی بیمورد، که حقیقتاً منزله لاطایل را دارد، به عهده تعویق انداخت، لذا خواهشمند است مقرر دارید هر چه زودتر به این

امر خاتمه دهند که پیش از این اسباب تعطیل کلر بانک فراهم نشود.

امضاء: ممتازالسلطنه^۴

بدین ترتیب و به رغم برخی اختلافات، نهایتاً نمایندگان دو کشور شوروی و ایران در ۱۴ سپتامبر ۲۲/۱۹۲۲ شهریور (سنبله) ۱۳۰۱ برابر با ۲۱ محرم ۱۳۴۱ سندی را امضا کردند که به موجب آن بانک سابق استقراضی با تمام مطالبات و داراییها و نیز قروض و تعهدات پرداخت نشده‌اش رسماً به دولت ایران تحویل داده می‌شد. در متن تحویلنامه رسمی بانک سابق استقراضی به دولت ایران چنین آمده است:

تحویلنامه راجع به تحویل بانک استقراضی ایران به دولت علیه ایران

در این تاریخ [که] چهاردهم ماه سپتامبر ۱۹۲۲ مطابق ۲۱ ماه محرم الحرام ۱۳۴۱ هجری و ۲۲ سنبله برج شمسی ایت‌نیل ۱۳۰۱ است، به موجب این تحویلنامه تحویل بانک استقراضی ایران به دولت علیه ایران با رعایت کلیه جهات و مراسم به اتمام رسید. کلیه اسناد و دفاتر بانک با میزان محاسبات که از طرف اداره قدیم روسی در تاریخ دوم مارس ۱۹۲۱ ختم شده و به انضمام آن رسیدگی شد؛ کلیه دفاتری که به موجب آنها محاسبات ختم شده مهور به مهر بانک استقراضی ایران و ممضی به امضاء آن لازم است.

(اول)

کلیه محاسبات بانک از روی آخرین میزان مورخ دوم مارس ۱۹۲۱

الف - کلیه مطالبات بانک از قرار ذیل است:

۱. به موجب اسناد تنزیل شده دینار ۹۵۰-۲/۰۸۵/۰۰۱ قران و ۷۲۵ منات
۲. از بابت حساب جاری مخصوص دینار ۵۰-۱۶/۵۱۲/۵۵۵ قران
۳. وجوه پرداختی در مقابل وثیقه ۳۹۰۰ قران و ۵۳/۵۳۵ منات
۴. طلب از دولت علیه ایران دینار ۹۰۰-۷۴/۶۴۸/۷۷۵ قران و ۲/۴۶۵/۱۸۵ منات
۵. از بابت قروض تقسیط شده دینار ۳۰۰-۶/۳۳۶/۰۷۱ قران
۶. بابت املاک غیر منقول که در مقابل طلب به بانک انتقال یافته دینار ۳۰۰-۷/۴۷۳/۶۶۱ قران
۷. حساب مقروضین متفرقه دینار ۳۰۰-۱۷/۶۳۶/۶۷۰ قران و کاپک، ۲۸-۱/۱۸۷/۲۵۷ منات

۸. وجوهی که در عوض اشیاء مرهونه به بانک داده شده دینار ۱۶۹/۰۹۱-۵۰۰ قران
۹. قروض شعبات ولایات به بانک طهران دینار ۹۵۰-۶/۹۳۳/۵۷۲ قران و کاپک ۲۲-۱۲/۸۱۶/۵۶۳ منات
۱۰. مطالبات مختلفه دینار ۳۰۰-۶۹۷ قران و کاپک ۷۷-۸۷/۷۱۴ منات
- ب- موجودی صندوق دینار ۵۰-۷۶ قران و کاپک ۸۷۴-۲۳۹/۶۴۲ منات
- جمع کل: دینار ۶۰۰-۱۳۱/۷۹۰/۰۸۳ قران و کاپک ۸۳-۱۷/۰۵۰/۹۲۳ منات.
- ج- کلیه قروض بانک از قرار ذیل است:
۱. از بابت محاسبات جاری و راکد: دینار ۶۵۰-۹/۱۲۶/۹۲۶ قران و کاپک ۸۰-۲/۰۹۱/۹۱۳ منات
۲. قروض مختلفه: دینار ۱۵۰-۱/۱۴۷/۹۳۸ قران و کاپک ۷۴-۵۷۸/۵۸۳ منات
- جمع کل: دینار ۸۰۰-۱۰/۲۷۲/۸۶۴ قران و کاپک ۴۹۶-۲/۵۹۸/۴۹۶ منات
- باقی سرمایه که در بانک مرکزی پطروگراد به بانک طهران داده شده دینار ۸۰۰-۱۲۱/۵۱۵/۲۱۸ قران و کاپک ۰۱-۱۴/۴۵۲/۴۲۷ منات
- میزان: دینار ۶۰۰-۱۳۱/۷۹۰/۰۸۳ قران و کاپک ۸۳-۱۷/۰۵۰/۹۲۳ منات.

(دوم)

- الف- اسنادی که تأمین مطالبات بانک است از روی صورت ممضی که ضمیمه این ورقه است از قرار ذیل است:
۱. اسناد تنزیل شده ۱۷۱ عدد سند به مبلغ ۲/۰۸۵/۰۱۱ قران و ۷۲۵ منات
۲. از بابت حساب جلری مخصوص ۳۶ عدد سند به مبلغ دینار ۱۰۰-۲۷/۴۰۴/۹۴۰ قران
۳. وجوه پرداختی در مقابل وثیقه تعداد ۱۵ سند به مبلغ ۳۹۰۰ قران و ۵۳/۵۳۵ منات
۴. طلب از دولت علیه ایران تعداد ۲ سند به مبلغ دینار ۹۰۰-۷۴/۶۴۸/۷۷۵ قران و کاپک ۶۹-۲/۴۶۵/۱۸۵ منات
۵. از بابت قروض تقسیط شده تعداد سند ۶ عدد به مبلغ دینار ۸۰۰-۱۳/۹۸۰/۹۵۳ قران
۶. از بابت املاک غیر منقول که در مقابل طلب به بانک انتقال یافته که اسناد آن در جوف پاکتهایی است که ریز آن در ضمیمه درج شده تعداد ۱۴ پاکت به مبلغ دینار ۶۰۰-۵/۲۴۴/۰۵۴ قران
۷. حساب مقروضین متفرقه تعداد ۴۲۴ سند و به مبلغ دینار ۴۰۰-۳۰/۵۵۳/۴۸۵

قران و کاپک ۴۲-۱/۶۱۴/۰۳۹ منات

۸. از بابت قروضی که در سنوات ماضیه به ضرر بانک محسوب شده تعداد ۵۶۱ سند و به مبلغ دینار ۹۰۰-۷/۳۳۱/۵۹۲ قران و ۹۰/۰۰۰ منات.

ب- اسنادی که مربوط به میزان محاسبات بانک نیست:

۱. اسناد حق‌العملی تعداد ۶۸ سند و به مبلغ دینار ۴۵۰-۱/۹۵۵/۳۰۴ قران و کاپک ۷۶-۸۰/۵۶۳ منات

۲. اسناد امانتی به تعداد ۲۵ سند و به مبلغ ۱/۰۵۶/۰۰۰ قران و ۲۶۷/۵۷۰ منات

۳. اسناد موقتی تعداد ۹۰ سند و به مبلغ دینار ۹۰۰-۸/۵۵۷/۳۱۴ قران و ۷۱/۱۲۹ منات

جمع: ۱۷۵۶ سند و به مبلغ کل دینار ۶۵۰-۱۴۲/۲۶۷/۸۴۷ قران و کاپک ۸۷-۴/۶۴۲/۹۴۷ منات

توضیح:

اسناد فوق‌الذکر و همچنین صورتهای قروضی که در دفاتر و میزان محاسبات بانک وجه آنها ثبت شده تحویل نمایندگان دولت علیه ایران شد قطع نظر از اینکه از اشیاء مزبوره چیزی وصول شود یا خیر و، به عبارت اخری، تخمین مطالبات بانک از طرف کمیسیون تحویل اجرا نشده و به این جهت تعداد مطالبات قابل وصول را از حالا نمی‌توان معلوم کرد، تا تنزیل الی اول ژانویه ۱۹۲۱ که میزان آن در سند معین شده.

(سیم)

اشیاء مرهونه

اشیاء مرهونه شعبه رهنی بانک، مطابق دفاتر و میزان مذکور، به موجب تحویلنامه و صورتهای مخصوص (ضمیمه نمره ۳)، تحویل نمایندگان دولت علیه ایران شد و مبلغی که بانک وثیقه اشیاء مرهونه داده ۱۵۳/۸۴۰ قران است به ضمیمه موجودی صندوق شعبه رهنی که دینار ۴۳-۶۵ قران بوده است - کلیه وجوه شعبی که تحویل نمایندگان دولت علیه شده مبلغ دینار ۶۵-۱۵۳/۹۰۳ قران است و تعداد اشیاء مرهونه ۳۱۷۱ نمره است.

(چهارم)

اموال منقوله:

اموال منقوله بانک به موجب صورتهای علی‌حده (ضمیمه نمره ۴) تحویل شد و کلیه قیمت اموال مزبوره به مبلغ ۲۵۸/۴۸۷ قران تخمین شد. تبصره - یک قسمت از اثاثیه که جزو اموال مذکور است نزد مستخدمین سابق بانک

موجود است و به موجب مقررات کمیسیون مختلط مستخدمین مذکور متعهد شده‌اند که اثاثیه مزبوره را عیناً به بانک رد نمایند یا آنکه قیمت آن را با تخفیف صدی ۲۵ به بانک بپردازند و تخفیف مذکور از قیمت اموال منقول بانک موضوع شد. علاوه بر اثاثیه فوق‌الذکر، اثاثیه [ای] هم از طرف مسیو الکساندر خان طومانیانس رئیس سابق بانک به نمایندگی مختار دولت جمهوری روس داده شده و قیمت آنها به مبلغ ۱۳/۰۱۰ قران تخمین شده. نظر به اینکه نماینده مذکور حاضر نشد که قیمت اشیاء مذکوره را به بانک بپردازد قیمت از جمع قیمت اموال منقوله بانک موضوع نشده است.

(پنجم)

موجودی انبار مال التجاره:

در انبار بانک تعداد ۳۱۲ بوط و نیم برنج و ۲۱ بوط و ۸ فوند خشکه فولاد تحویل شد و قیمت آنها برنج از قرار خروار [ی] یکصد تومان و خشکه از قرار خرواری شصت تومان تعیین شد که قیمت کلیه آنها دینار ۵۰-۱۰/۳۱۲ قران است.

(ششم)

اموال غیر منقول

غیر منقول بانک که در میزان محاسبات و دفاتر بانک طهران اسم و قیمت آن ثبت نیست و در محاسبات بانک مرکزی بطر و گراد ثبت است عبارت است از عمارات و ابنیه بانک واقع در خیابان علاءالدوله... قیمت آن تعیین نشده ولی قبالت آن، که یازده طفر است، در ضمن اسناد امانتی تحویل نمایندگان دولت علیه ایران شد.

(هفتم)

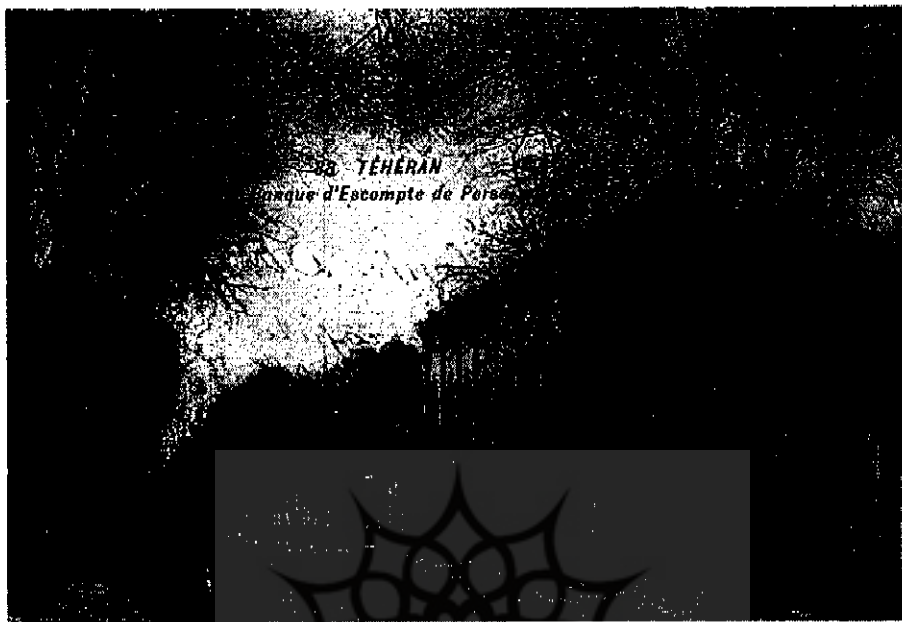
دفتر (آرشیو):

دفتر (آرشیو) بانک، که از روی پنج صورت دارای ۱۲۰۱۶ نمره است، ضمیمه نمره ۵ به موجب تحویلنامه علی‌حده تحویل و موافق تصمیم کمیسیون مختلط کلیه دوسیه‌ها نمره شده و در روی هریک از آنها عده اوراق مضبوطه در آن تعیین و بانخ دوخته و به مهر بانک استقراضی مهور شد.

(هشتم)

انجام تحویل:

تحویل بانک به موجب تشخیصی که در این تحویلنامه شده و نیز تأدیسه حقوق

۱۵

نمای بیرونی بانک استقراضی در دوره فاجاریه [۳۷۹۸-۴۰]

مستخدمین بانک کاملاً بر طبق شش بیرونکل ضمیمه نمره ۶ به موقع اجرا گذارده شده.

این تحویلنامه (اکت) دارای ۶ ضمیمه و در چهار نسخه نوشته شده یکی نزد نماینده نمایندگی مختار دولت جمهوری شوروی سوسیالیستی روس در ایران، دومی در وزارت امور خارجه دولت علیه ایران، سومی در بانک ایران و چهارمی در نزد ریاست سابق بانک استقراضی ضبط شد. امضاء

رئیس کل بانک ایران
مرتضی ممتازالملک

نماینده وزارت امور خارجه،
امضاء

رئیس سابق بانک استقراضی
اداره بانک استقراضی ایران

مفتش اداره مرکزی - امضاء
مفتش شعبه طهران، امضاء

با این احوال، در برخی از موارد کار تحویل رسمی شعب و داراییهای بانک سابق استقراضی به دولت ایران با مشکل مواجه شد. از جمله هنگامی که اولیای وزارت مالیه در صدد برآمدند شعبه بانک مذکور در تبریز را رسماً تحویل بگیرند، با مقاومت مدیریت سابق و نیز کنسولگری شوروی در آن شهر مواجه شدند که مدعی بودند حقوق و مواجب اجزای بانک پرداخته نشده است پیشکار مالیه آذربایجان در ۳۱ جوزا (خرداد) ۱۳۰۲ در این باره چنین گزارش داد:

وزارت مالیه، تحویل اوراق بانک خاتمه یافته و مسیوفخت در تحویل دادن اسناد قیمت دار مسامحه و تحویل آنها را منوط به دریافت وجوهات ذیل، که ادعا دارد، می نماید. نماینده قونسولگری روس نیز با اظهارات او موافق و قرارداد کمیسیون مختلط طهران را محتاج تجدید نظر می داند. اولاً از تاریخ ۱۵ ایول ۱۹۲۱ تا آخرین روز تحویل هر ماهی ۱۷۵۰ قران برای خود و ۹۷۵ قران برای مسیونمیتی حقوق می خواهد. ثانیاً ۵۲۰ قران تفاوت اندامیته مسیونمیتی و ۱۸۷۰ قران تفاوت اندامیته اجزای نازل، ثالثاً از اول سپتامبر ۱۹۱۸ تا سیم مارس ۱۹۲۱ معادل حقوقش اندامیته برای طومانیانس. رابعاً ۱۶۵۰ قران طلب سابق مستخدمین اجزای چراغ برق مطالبه می نماید و وجوهات فوق کلیتاً علاوه بر قرارداد کمیسیون مختلط طهران است. و مستدعی است، با مذاکراه با سفارت، به قونسولگری حکم شود مسیوفخت را مجبور به دادن اسناد و قبول قرارداد طهران نمایند و الاجازه قبول صادر شود که زودتر مسئله انجام یافته و اطلاع پیدا نکند مستدعی تسریع فوراً. نمره ۲۲۴۰.^۶

اما، چنانکه از نامه بانک ایران به وزارت امور خارجه برمی آید، نمایندگان مذکور پیش از آن درباره موارد ادعایی مدیریت شعبه بانک سابق استقراضی و نمایندگی شوروی در تبریز به توافق رسیده بودند. به همین دلیل وزارت امور خارجه ایران از سفارت شوروی در تهران خواست تا نسبت به جلوگیری از وقوع رخدادهایی از این نوع اقدامات لازم را معمول دارد.^۷ با این احوال، کار تحویل شعبه بانک سابق استقراضی در تبریز تا ماههای پایانی سال ۱۳۰۴ شمسی به تأخیر افتاد و پس از اینکه مجدداً دولت

۵. همان، سال ۱۳۴۰ق، کارتین ۳۸، پوشه ۲. ۶. همان، سال ۱۳۰۲ش، کارتین ۳۸، پوشه ۸.
۷. همان.

ایران بر پرداخت تمام و کمال حقوق و مواجب اجزای سابق این شعبه تأکید نمود ترتیبات لازم برای تحویل رسمی این شعبه به دولت ایران فراهم شد.^۸

از دیگر موارد اختلاف دو کشور بر سر تحویل رسمی بانک سابق استقراضی به دولت ایران به چگونگی تعیین تکلیف آرشیو بانک مذکور مربوط می‌شد. سفارت شوروی در تهران مدعی بود که آرشیو بانک سابق و نیز پرونده‌هایی که ارتباط مستقیمی به معاملات و امور مالی بانک ندارد لزوماً باید به دولت شوروی مسترد شود. با این حال، دو کشور حل این اختلاف را نیز به پس از امضای تحویلنامه رسمی بانک موکول کردند و مذاکرات دو طرف در این باره چند سال دیگر نیز ادامه یافت.^۹ دولت ایران در همان اول مذاکرات، آمادگی خود را برای تحویل آرشیو سیاسی و غیرمالی بانک سابق استقراضی به دولت شوروی اعلام نمود،^{۱۰} تا اینکه نهایتاً دو کشور موافقت کردند کمیسیونی مشترک از نمایندگان دو کشور با بررسی پرونده‌های مضبوط در آرشیو بانک سابق استقراضی دوسیه‌های مربوط به محاسبات مالی بانک مذکور را در اختیار دولت ایران قرار دهند و آرشیو سیاسی و غیرمالی فوق را به دولت شوروی مسترد دارند. در این باره، وزیر وقت مالیه، ضمن تعیین میرزا مهدی خان منتصر به عنوان نماینده دولت ایران در کمیسیون مختلط فوق، طی نامه‌ای که در ۲۶ آبان ۱۳۰۴/۱۷ نوامبر ۱۹۲۵ خطاب به وی نوشت، درباره چگونگی تقسیم آرشیو سیاسی و مالی بانک سابق استقراضی چنین دستورالعمل داد:

آقای میرزا مهدی خان منتصر نمره ۳۵۲۸۶

چون در کمیسیون مختلط راجع به اختلافات بانک ایران و سفارت شوروی روسیه موافقت حاصل شده که آرشیو سیاسی بانک در حضور نماینده سفارت شوروی روسیه و نماینده وزارت مالیه باز و به نوشته‌ها و دوسیه‌های سیاسی مراجعه گردد که آنچه سیاسی صرف باشد به سفارت شوروی منتقل و آنچه مربوط به جمع و خرج محاسبات بانک باشد به تصرف بانک ایران داده شود، لهذا وزارت مالیه شما را به سمت نمایندگی برای مراجعه به نوشتجات مزبور و تشخیص چگونگی اوراق معین و معرفی می‌نماید. آن قسمت از نوشتجات که میان شما و نماینده سفارت شوروی روسیه موافقت حاصل شود که مربوط به سیاست صرف است به نماینده

۸ همان، سال ۱۳۰۴ ش، کارتین ۴۰، پوشه ۵۳. ۹ همان، سال ۱۳۰۲ ش، کارتین ۳۸، پوشه ۸.

۱۰ همان، سال ۱۳۰۲ ش، کارتین ۳۸، پوشه ۸ و سال ۱۳۰۴ ش، کارتین ۴۰، پوشه ۵۳.

سفارت تحویل و قبض رسید دریافت خواهد شد و آنچه هم با موافقت طرفین مربوط به جمع و خرج و محاسبات بانک است تحویل در مسئولیت بانک خواهد شد و آنچه از نوشتجات مورد اختلاف نظر واقع شود باید توسط آقای میرزا ابراهیم خان نماینده وزارت مالیه در کمیسیون مختلط در کمیسیون مزبور مطرح و حل شود. چنانچه در ضمن عملیات مراجعه، محتاج به دستور و استشاره شوید باید به ریاست کل محاسبات مراجعه و کسب تکلیف نمایند.^{۱۱}

از سالها قبل از واگذاری بانک استقراضی به دولت ایران، شعبه بانک مذکور در مشهد داروخانه‌ای تأسیس کرده بود که برخی خدمات دارویی به بیماران ارائه می‌داد پس از امضای رسمی تحویلنامه بانک سابق استقراضی، سفارت شوروی در تهران مدعی شد که داروخانه مذکور جزو اموال و داراییهای بانک استقراضی محسوب نمی‌شود و، بنابراین، از تحویل آن به دولت ایران خودداری نمود. اما دولت ایران با این عقیده سفارت شوروی مخالفت کرده تأکید نمود که دواخانه مذکور با تمام اثاثیه آن به بانک سابق استقراضی تعلق داشته و بنابراین لزوماً باید به دولت ایران تسلیم شود.

در این باره مذاکرات و نامه‌نگاریهای تقریباً زیادی فیمابین وزارت امور خارجه ایران و سفارت شوروی در تهران صورت گرفت و نهایتاً دو طرف بر سر تقسیم اسباب و اثاثیه دواخانه مذکور به توافق رسیدند.^{۱۲} هیئت دولت ایران نیز صحت و اعتبار این توافق را در هفتم آبان ۱۳۰۳ به شرح زیر تصویب نمود:

تصویبنامه

ترتیب انتقال دواخانه شعبه بانک تزاری در مشهد به دولت ایران نمره: ۸۷۴۵ تاریخ

صدور: ۱۳۰۳/۱۸/۱۶

تاریخ تصویب: ۱۳۰۳/۰۸/۰۷

چون دواخانه شعبه بانک مشهد در جزو سایر متعلقات بانک سابق تزاری، به موجب فصل دوازدهم عهدنامه ایران و روس، به دولت ایران تعلق یافته و وزارت امور خارجه بعد از عقد عهدنامه تحویل و تسلیم آن را از جنرال قنصلگری روس خواسته بودند و جنرال قنصلگری از تسلیم دواجات و اشیاء، به عنوان اینکه متعلق به شخص ژنرال قنصل سابق بوده است، امتناع داشته و بالاخره بعد از مذاکرات کافیه قرار شده است که دواجات و اشیاء موجوده در دواخانه بالمناصفه

۱۱. همان، سال ۱۳۰۴، کارت ۴۰، پوشه ۵۳. ۱۲. همان، سال ۱۳۰۳، کارت ۳۸، پوشه ۲.

تقسیم و سهم دولت از آن با اطلاع مالیه خراسان تحویل بلدیہ مشهد گردد. لهذا هیئت وزراء در جلسه هفتم عقرب ۱۳۰۱ نظر به راپرت نمرة ۱۲۳۳۹ وزارت امور خارجه این ترتیب را تصویب نمودند.^{۱۳}

به رغم توافق حاصل شده، سفارت شوروی تا سالها بعد هنوز بر سر تنصیف اسباب و اثاثیه موجود در دواجات مذکور اشکال تراشی می کرد و اعتراضات اولیای امور دولت ایران نیز به جایی نمی رسید.^{۱۴} چنانکه وزارت مالیه، که پس از سالها مکاتبه و مذاکره با مسئولان سفارت شوروی موفق به تسویه امور دواخانه فوق نشده بود، در ۱۸ اردیبهشت ۱۳۰۷ طی نامه ای خطاب به وزارت امور خارجه به کارشکنیها و تعلل سفارت شوروی در تهران برای حل مشکل دواخانه شعبه بانک سابق استقراضی در مشهد چنین اشاره کرد:

عطف به مراسله جوابیه نمرة ۴۳۱۶۹/۴۳۴۸۹ مورخه ۱۶ اسفند ماه ۱۳۰۶ راجع به اموال مریضخانه سابق روسی در مشهد، اینک به استحضار آن وزارت جلیله می رساند، مطابق راپرت واصله از اداره مالیه خراسان، تاکنون از طرف جنرال قونسولگری دولت شوروی نماینده برای تنصیف دواجات اعزام نشده و با وجود تقاضای اداره مالیه از اعزام نماینده خودداری نموده اند. اداره مالیه، ضمن راپرت خود، اطلاع می دهد اخیراً به وسیله ایالت جلیله خراسان تقاضا شده است که اقدام مقتضی به عمل آورده و از جنرال قونسولگری تقاضا شود که نماینده خود را معرفی نمایند که با حضور نماینده ایالت جلیله و نماینده بلدیہ برای تنصیف اموال و دواجات موجوده اقدام نمایند.

۱۹

امضاء^{۱۵} پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

مسئله کتابخانه بانک سابق استقراضی هم مدت‌ها مطرح مذاکره دوطرف بود. چنانکه پیش از این هم ذکر شد یکی از شروط سفارت شوروی برای موافقت با تحویل رسمی بانک سابق استقراضی واگذاری این کتابخانه به اجزای بانک مذکور بود. اما این موضوع در آن مقطع حل و فصل نشد و نهایتاً نیز دولت ایران، پس از چندین سال مذاکره و

۱۳. منوچهر ضیایی. مجموعه اسنادهای بانکها. تهران، بانک مرکزی، ۱۳۷۳. ج اول، ص ۱۲.

۱۴. گویا نهایتاً نیز سرنویشت نامعلومی پیدا کرد.

۱۵. مرکز اسناد و تاریخ دیپلماسی وزارت امور خارجه ج.۱، ایران، سال ۱۳۰۷ ش. کارتن ۴۰، پوشه ۱۱.

نامه‌نگاری با سفارت شوروی، در اواخر سال ۱۳۰۶ شمسی موفق شد سفارت شوروی را برای واگذاری کتابخانه مذکور به دولت ایران متقاعد سازد.^{۱۶}

در همان آغازین ماههای واگذاری غیررسمی بانک سابق استقراضی به دولت ایران اولیای امور در صدد برآمدند از بقایا و مطالبات بانک مذکور بانکی دولتی تأسیس کنند و گویا مقدمات این طرح هم فراهم آمد و به همین دلیل مدتها در برخی مکاتبات رسمی از بانک جدیدالتأسیس ایران تحت عنوان بانک دولتی هم نام برده می‌شد. رئیس‌الوزراء وقت قوام‌السلطنه هم برای مطالعه و بررسی در کم‌وکیف امکان تأسیس بانکی دولتی از بقایای بانک سابق استقراضی از ممتازالملک رئیس کل وقت بانک ایران توضیحاتی خواست. ممتازالملک هم، با توجه به مجموعه اطلاعاتی که درباره چگونگی و کیفیت بانکهای دولتی فعال در بخشهای مختلف جهان داشت، تأکید کرد که بانک ایران در صورتی می‌تواند وظیفه یک بانک دولتی را انجام دهد که از استقلال مالی - مدیریتی لازم برخوردار باشد و وزارت مالیه سیطره‌ای بر آن نداشته باشد.^{۱۷}

اما اولیای امور دولت ایران برای تبدیل بانک ایران به عنوان بانک دولتی ایران با مشکل جدی‌تری نیز برخورد کردند و آن مخالفت بانک شاهنشاهی بود که در جایگاه تنها بانک ناشر اسکناس مدعی بود تنها بانک دولتی ایران است و تلاش دولت ایران برای تبدیل بانک ایران به بانک دولتی منافی با قراردادهای فیما بین و امتیازنامه انحصاری بانک شاهنشاهی است. سفارت انگلستان در تهران در ۲۴ قوس (آذر) ۱۳۰۰/۱۵ دسامبر ۱۹۲۱ در همین باره طی نامه‌ای به شرح زیر نظر وزارت امور خارجه ایران را به وظایف و کارکرد بانک شاهنشاهی به عنوان تنها بانک دولتی ایران معطوف ساخته خواستار اجتناب از هرگونه اقدامی در خدشه‌دار شدن این حقوق انحصاری بانک مذکور شد:

از قراری که به دوستان اطلاع داده شده، در این اواخر ابرتی در جراید بوده است که باید یک کمیسیون معین شود که بانک استقراضی سابق ایران را به بانک دولتی ایران تبدیل نماید. شرف دارم خاطر جناب مستطاب عالی را متذکر سازم که فصل اول امتیازنامه بانک شاهنشاهی به بانک مزبور حق می‌دهد که برای شصت سال از ۳۰ ژانویه ۱۸۸۹ (۲۷ جمادی‌الاول ۱۳۰۶) بانک دولتی بوده باشد و فصل سوم آن امتیازنامه به بانک مزبور، که بانک دولتی است، حق انحصار نشر اسکناس را می‌دهد

۱۶. همان، سال ۱۳۰۶ ش، کارتن ۴۰، پوشه ۱۹. ۱۷. همان، سال ۱۳۴۱ ش، کارتن ۳۸، پوشه ۲.

چون فقط یک بانک دولتی می‌تواند در مملکت وجود داشته باشد خاطر جناب مستطاب عالی را مراجعه می‌دهد به راپرت فوق‌الذکر که هرگاه این مسئله حقیقت داشته باشد بایستی برضد ایجاد هر اداره غیر از بانک شاهنشاهی که دارای لقب بانک دولتی بوده باشد پرتست نماید. موقع را مغتنم شمرده و احترامات فائقه را تجدید می‌نمایم. امضاء^{۱۸}

سفارت انگلیس طی مراسله دیگری، که در ۱۳ دلو ۱۳۰۰ برای وزارت امور خارجه ایران فرستاد، بار دیگر به لزوم پرهیز از تأسیس و تشکیل هرگونه بانک دولتی دیگری به جز بانک شاهنشاهی تأکید کرد.^{۱۹}

علاوه بر آن، بانک شاهنشاهی به عنوانی هم که برای بانک جدید (بانک ایران) انتخاب شده بود اعتراض داشت و مدعی بود که لفظ بانک ایران که برخی اوقات به طور غیررسمی تحت عنوان بانک ملی ایران نیز از آن یاد می‌شود اسباب اشکالاتی برای بانک شاهنشاهی شده است به همین دلیل، خواستار تغییر عنوان بانک ایران از مؤسسه جدیدالتأسیس فوق شد.^{۲۰} اما دولت ایران که به تدریج از فکر تأسیس بانکی دولتی از بقایای بانک سابق استقراضی منصرف شده بود حاضر نشد در موضوع تغییر نام بانک ایران تسلیم نظرات سفارت انگلیس در تهران و نیز بانک شاهنشاهی شود. و بانک جدیدالتأسیس تحت همان عنوان «بانک ایران» به حیات خود ادامه داد. اما سفارت انگلیس در تهران و بانک شاهنشاهی باز هم از پای نایستاده و طی سالهای آتی باز هم به نام بانک ایران و مشکلاتی که این عنوان برای بانک شاهنشاهی فراهم می‌آورد اعتراض کرده خواستار تغییر آن شدند. از جمله سفارت انگلیس در تهران در ۲۳ اسد (مرداد) ۱۳۰۳ طی نامه‌ای به شرح زیر وزارت امور خارجه ایران را مطلع ساخت که عنوان بانک ایران که گاه تحت عنوان بانک ملی هم از آن یاد می‌شود باعث بروز مشکلاتی برای بانک شاهنشاهی شده و خواستار تغییر این عنوان شد:

محترماً، خاطر جناب مستطاب عالی را مراجعه می‌دهم که به واسطه اسم غلط‌اندازی که بانک ایران به خود نهاده است اسباب زحمت بانک شاهنشاهی ایران گردیده است. این مسئله را سابق سرپرستی لورن در مراسله خود نمره ۵۱۴ مورخه ۶ اکتبر ۱۹۲۲ (۱۳ میزان ۱۳۰۱) به اطلاع جناب اشرف آقای قوام‌السلطنه رسانیده‌اند.

۱۸. همان، سال ۱۳۴۰ش، کارتن ۳۸، پوشه ۸. ۱۹. همان.

۲۰. همان.

در این اواخر حواله مبلغ ۲۱ لیره انگلیسی از طرف مستر اماگ نوستریو مقیم آتن برای بانک ملی ایران فرستاده شده بود که وجه آن را وصول کند. این کاغذ به بانک ایران داده شده و بانک مزبور وجه را وصول نموده است. در خصوص اینکه بانک ایران اسم (بانک ملی) را از روی غلط برای خود اتخاذ و قبول نموده اظهاراتی از طرف بانک شاهنشاهی به عمل می‌آید و اظهارات مزبور مورد توجه بانک ایران واقع نمی‌شود. هیچ محل شبهه نیست که بانک ایران امتیازاتی را که بانک شاهنشاهی حقاً، به موجب فرمان پادشاهی انگلیس داراست و دولت ایران هم وضعیت آن را به سمت بانک دولتی ایران شناخته است نسبت به خود داده است. اسمی را که بانک ایران به خود داده اسباب اغتشاش و اشتباه عموم مردم و مأمورین پستخانه گردیده است. در قضیه مستر اماگ نوستریو سهواً کاغذ او را به بانک مزبور تسلیم داشته‌اند. بنابراین، خواهشمندم اقدامات لازمه را برای اصلاح این مسئله که اسباب خسارت بانک شاهنشاهی است به عمل آورند. موقع را مغتنم شمرده و احترامات فائقه را تجدید می‌نمایم. امضاء^{۲۱}

وزارت مالیه هم در پاسخ نامه وزارت امور خارجه، که خواستار تعیین تکلیف قطعی آن وزارتخانه درباره عنوان بانک ایران شده بود تا جواب لازم را برای سفارت انگلیس در تهران ارسال دارد.^{۲۲} در ۱۶ (مهر) ۱۳۰۲ طی نامه‌ای به شرح زیر ادعای بانک شاهنشاهی و سفارت انگلیس را بیمورد دانسته مردود شمرد و تأکید کرد که عنوان بانک ایران و نیز بانک ملی ایران، که گاه به این بانک اطلاق می‌شود، ارتباطی به امتیاز و نیز عنوان بانک شاهنشاهی ندارد و نمی‌تواند مسبب بروز مشکلاتی برای آن بانک شود:

مرقومه نمبره/ ۱۰۱۵۷ مورخه ۳۰ برج اسد آن وزارت جلیله متضمن سواد یادداشت سفارت دولت فخریه انگلیس دایر بر اینکه نظر به سوء تفاهمی که تولید شده است اسم دیگری برای بانک ایران انتخاب شود واصل گردید. جواباً زحمت اشعار می‌دارد که به عقیده این وزارتخانه هیچ‌گونه دلیلی برای اینکه به پیشنهاد مزبور ترتیب اثر داده شود در دست نیست. موضوع شکایت این است که یک مراسله به عنوان «بانک ملی ایران» تسلیم بانک ایران گردیده است، حال آنکه بانک شاهنشاهی مدعی است مراسله مزبوره بایستی به آن موسسه تسلیم شده باشد. لازم است در این موضوع خاطر نشان نماید که بانک شاهنشاهی به موجب مواد امتیازنامه‌اش

نفر سمت چپ ممتازالملک وزیر عدلیه کابینه مستوفی الممالک به سال ۱۳۰۱ شمسی [۴۰۷۶-۴۰۷۷]

نمی‌تواند اسم «ملی» برای خود قائل شود؛ زیرا بانک مزبور بانک شاهنشاهی «دولتی» می‌باشد نه «ملی»، بالعکس. نظر به اینکه بانک ایران به موجب مقررات عهدنامه ۱۹۲۱ دولتین روس و ایران به ملت ایران تفویض شده است بالطبع باید در حفظ اسم بانک ملی مصر باشد. بنابراین، تسلیم مراسله مذکوره در فوق به بانک ایران و دریافت آن از طرف موسسه مزبوره کاملاً صحیح بوده زیرا بانک ایران بانک ملی می‌باشد و ادعای بانک شاهنشاهی دائر بر اینکه بانک ایران در قبول مراسلات به این عنوان حقوق امتیازنامه بانک شاهنشاهی را به خود نسبت

داده است کاملاً بیمورد است. امضاء^{۲۳}

وزارت امور خارجه هم طبق اظهارات وزارت مالیه طی نامه مورخ ۲۳ میزان ۱۳۰۳ خود به سفارت انگلیس دعاوی آن سفارت و بانک شاهنشاهی درباره لزوم تغییر نام بانک ایران را مردود شمرده چنین خاطر نشان ساخت:

در جواب مراسله محترمه مورخه ۲۳ اسد نمره ۲۲۶ راجع به اینکه اظهار داشته بودند اسمی را که بانک ایران به خود اختصاص داده اسباب اشکال برای بانک شاهنشاهی شده و حواله به مبلغ ۲۱ لیره از طرف مستر اماگ نوستریو مقیم آتن برای بانک ملی ایران فرستاده می شود که وجه آن را وصول کند و این کاغذ به بانک ایران داده شده و بانک مزبور وجه را وصول نموده است، زحمت افزا می شود که مراتب به وزارت مالیه اشعار شد. جواباً اظهار می دارند که بانک شاهنشاهی به موجب مواد امتیازنامه اش بانک شاهنشاهی یا دولتی می باشد نه ملی. و نظریه اینکه بانک ایران به موجب مقررات عهدنامه ۱۹۲۱ دولتین روس و ایران به دولت تفویض شده است بالطبع باید دارای اسم بانک ملی باشد. بنابراین، تسلیم مراسله مذکوره در فوق به بانک ایران و دریافت آن از طرف موسسه مزبوره کاملاً صحیح بوده است. امضاء^{۲۴}

۲۴

بدین ترتیب اولیای امور دولت ایران کماکان بر همان نام بانک ایران برای این موسسه اعتباری - مالی اصرار ورزیدند و تا هنگامی که در سال ۱۳۱۲ این بانک در بانک جدیدالتاسیس فلاحتی و صنعتی (کشاورزی) ادغام شد، همان نام بانک ایران بر آن اطلاق می شد.

هیئت دولت ایران در روزهای نخست سال ۱۳۰۴ شمسی بانک ایران را رسماً تحت نظارت و کنترل وزارت مالیه قرارداد. پیش از آن هم وزارت مالیه این مسئولیت را به طور غیر رسمی عهده دار بود و معمولاً رؤسای بانک ایران تحت مدیریت مستقیم وزیر مالیه وظیفه خود را انجام می دادند. طی مصوبه جدید هیئت وزیران، که در نهم حمل (فروردین) ۱۳۰۴ مفاد آن به وزارت مالیه ابلاغ شد، ترتیبات جدید و در عین حال منسجم تری برای مطالبات، داراییها، قروض و آینده فعالیت بانک ایران وضع شده و وزارت مالیه موظف گردیده بود تا به طور مستقیم تری در اداره بانک مذکور دخالت و

اعمال نظر نماید.

در این تصویبنامه که به مهر رضاخان سردار سپه و رئیس الوزراء وقت مهور بود چنین می خوانیم:

وزارت مالیه - ۹ حمل ۱۳۰۴ - نمره ۱۱۰۱

نظر به اینکه، برحسب مقررات ماده نهم عهدنامه ایران و روس منعقد در ۲۶ فوریه ۱۹۲۱، بانک ایران که جانشین بانک استقراضی ایران است از طرف دولت ساویت روسیه با کلیه دارایی و مطالبات و دیون بدون هیچگونه شرط و قیدی به عنوان هدیه محض به ملت ایران واگذار گردیده و نظر به اینکه برحسب راپرت وزیر مالیه اداره کردن دارایی و مطالبات و دیون بانک مزبور در صورت انتقال به دولت (به این طریق که دولت دارایی و مطالبات بانک را امانتاً برای مقاصد صرافی آینده نگهداشته و مسئولیت پرداخت تمام دیون را کلاً بر عهده بگیرد) بهتر انجام گرفته و به صرفه نزدیکتر خواهد بود، لذا هیئت وزراء در جلسه ۲۴ حوت ۱۳۰۳ [تصمیم گرفت] راجع به دارایی و مطالبات و دیون بانک ایران، پس از ختم عمل اداری ۳۰ برج حوت ۱۳۰۴، به طریق ذیل اقدام شود:

۱. دارایی و مطالبات:

الف - موجودی نقدی - موجودی نقدی بانک ایران در آخر عمل اداری ۳۰ برج حوت ۱۳۰۳ به خزانه داری کل تحویل و اولین وارده یک حساب وجه ودیعه خواهد بود که در آتیه کلیه وجوه حاصله از وصول مطالبات یا فروش دارایی بانک به آن حساب گذاشته خواهد شد.

ب - حساب دولت علیه

قرض دولت علیه به بانک ایران که مطابق دفاتر بالغ بر ۷۴/۶۴۸/۷۷۵ قران و ۶۹-۲/۴۶۵/۱۸۵ منات است لغو می شود. به موجب این تصویبنامه، وزارت مالیه باید اقلام دین مزبور را حذف و در دفاتر بانک ایران به حساب نفع و ضرر بگذارند. دین و تعهد دولت علیه از این بانک از این بابت در آخر عمل اداری ۳۰ برج حوت ۱۳۰۳ لغو و منقضى خواهد بود.

ج - قبوض و بروات - حسابهای جاری مخصوص و تمام این قبیل دارایی و مطالبات.

این قبیل دارایی و مطالبات برای تبدیل به پول به وزارت مالیه متصل و تمام وجوه حاصله از آن بابت به خزانه داری کل تحویل خواهد شد که در حساب وجه ودیعه مذکوره در قسمت الف بگذارند.

د- ائاثیه و لوازم- کلیه ائاثیه و لوازم به محافظت وزارت مالیه واگذار و در دفاتر آن وزارتخانه وارد شده و از تاریخ اول حمل ۱۳۰۴ به بعد در کتب و دفاتر مربوط، به عنوان اموال منقول دولتی قید خواهد شد.

۵. اموال غیر منقول- اراضی و عقار- تمام اموال غیر منقول بانک ایران در شهر و جوار شهر و همچنین کلیه املاک زراعتی، اعم از اینکه آن‌ها تعلق به بانک داشته و یا در شرف وصول به بانک باشد، به اداره عایدات داخلی (قسمت خالصجات) وزارت مالیه منتقل خواهد شد که از طرف دولت علیه اداره نمایند. عواید خالص این قبیل اموال و املاک و همچنین کلیه وجوه حاصله از فروش هر قسمتی از آنها ماهیانه به خزانه‌داری کل تحویل خواهد شد تا در حساب وجه ودیعه، که بر طبق مقررات بند الف این تصویب‌نامه ایجاد خواهد گشت، نگهدارند.

۲. دیون

الف- حسابهای جاری - ودایع ثابت و غیر ثابت و سایر مطالبات و دعاوی طلبکاران.

این اقلام به عنوان دعاوی مصدقه بر علیه دولت در محاسبات وزارت مالیه منظور و با کلیه کتب و دفاتر و اوراق مربوطه به آن وزارتخانه منتقل خواهد شد که به ترتیب فراهم شدن اعتبارات و وجوه تصفیه شوند.

۳. ملاحظه عمومی

الف- وجوه ودیعه- کلیه وجوه ودیعه مربوط به بانک ایران که به تفاریق از وصول مطالبات و از عواید یا فروش املاک و اموال آن حاصل می‌شود باید به حساب وجه ودیعه، که به موجب قسمت الف ماده یک ایجاد خواهد گشت، گذاشته شود. وجوه مزبور را فقط بر حسب اعتبارات مخصوص مصوبه مجلس شورای ملی می‌توان برای پرداخت مطالبات طلبکاران با جهت مقاصد صرافی معینه از طرف مجلس شورای ملی به مصرف رساند. برداشت این وجوه نیز فقط مطابق مقررات قانون خزانه‌داری کل به عمل خواهد آمد.

ب- آرشیو بانک- آرشیو و دفاتر و دوسیه‌ها و اوراق بانک ایران، به استثنای قسمتهایی که راجع به آنها تصمیم علی‌حده اتخاذ شده، برای محافظت به وزارت مالیه تحویل خواهد شد که جزو دوسیه‌ها و دفاتر عمومی نگهداری نمایند.

ج- کتابخانه بانک- راجع به اقدام قطعی در موضوع کتابخانه بانک تصمیم مقتضی در آتیه از طرف هیئت دولت اتخاذ خواهد شد.

د- پرسنل بانک- اعضای پرسنل بانک به اختیار وزارت مالیه گذارده شده و به

طوری که مقتضی و مطابق قانون استخدامی کشور به نظر آید جزو مستخدمین رسمی یا منتظرین خدمت آن وزارتخانه محسوب خواهند شد.

ه - مسائل قانونی و قضایی - وزارت مالیه احکام قابل اجرایی را که بر له یا علیه بانک صادر شده‌اند به عنوان مدارک قطعی دائر بر شناخته شدن مطالبات دولت از مردم یا مردم از دولت به مبالغ مذکوره در این قبیل احکام و نسبت به همان حسابهای مدعا به مخصوص قبول خواهد کرد و نسبت به اجرای آنها، به ترتیبی که درباره سایر احکام صادره بر علیه دولت عمل می‌شود، اقدام خواهد نمود.

و - شعب بانک - وزارت مالیه کلیه امور بانک را در ولایات به توسط رؤسا و امناء مالیه به عهده خواهد گرفت که تحت تعلیمات اداره مربوطه مرکزی عمل و اقدام نمایند.

ز - کمیسیون مختلط - کمیسیون مختلطی که حالیه برای تصفیه کلیه مسائلی که فیما بین دولت علیه ایران و دولت ساویت روسیه معین و ناتمام مانده تشکیل می‌شود، کمافی السابق تشکیل و ریاست هیئت نمایندگان دولت ایران در کمیسیون مزبور وظیفه وزیر مالیه خواهد بود.

ح - اعلان بسته شدن بانک - وزارت مالیه در جراید محلی اعلان درج خواهد نمود که طلبکاران بانک و سایرین از مفاد این تصویبنامه مطلع شوند.

ط - برای پرداخت مطالبات مصدقه از دولت، که سابقاً راجع به بانک ایران بوده، وزارت مالیه باید یک فقره طرح قانونی دائر بر تقاضای اعتبار مقتضی تهیه نماید که به مجلس شورای ملی تقدیم شود.

ی - وزارت مالیه راجع به تأسیس یک موسسه صرافیه و فراهم ساختن سرمایه لازم، که دلزایی بانک پس از پرداخت طلب طلبکاران یک قسمت آن را تشکیل خواهد داد، باید طرح قانونی مقتضی برای تقدیم به مجلس شورای ملی تهیه نماید. تصویبنامه در کابینه ریاست وزراء ضبط است.

رضا، ریاست وزراء

محل مهر ریاست وزراء ۲۵

وزارت مالیه متن کامل این تصویبنامه را در اوایل اردیبهشت همان سال در نشریات پیر تیراژ کشور منتشر کرد. وزارت امور خارجه در اعتراض به جمله‌ای که در مقدمه این تصویبنامه بانک ایران را به نوعی هبه و بخشش دولت شوروی به دولت و ملت ایران

خواننده بود به وزارت مالیه تذکر داد که این موسسه صرفاً به جبران بخشی از خسارات مادی و معنوی ای که روسها طی سالیان دراز گذشته به ایران وارد ساخته‌اند به ملت ایران واگذار شده است و از اولیای آن وزارتخانه خواست در انتشار اعلانهایی از این نوع توجه و احتیاط بیشتری نشان دهند. در مراسله وزارت مالیه در این باره که تاریخ ششم اردیبهشت ۱۳۰۴ را بر پیشانی دارد چنین آمده است:

روزنامه‌های دوشنبه و سه‌شنبه اعلانی از طرف آن وزارت جلیله انتشار داده‌اند که محتوای عین تصویب‌نامه هیئت محترم دولت راجع به بانک ایران می‌باشد. در مقدمه تصویب‌نامه مزبور نوشته شده است که این موسسه از طرف دولت شوروی به ملت ایران واگذار شده است؛ در صورتی که این عنوان هیچ وقت از طرف وزارت امور خارجه پذیرفته نشده و مکرر در جواب نمایندگی مختار دولت شوروی که اظهار داشته‌اند موسسات واگذاری به صورت عطیه و بخشش به ملت ایران داده شده رسماً و صریحاً نوشته شده است که کلیه موسسات واگذاری برای جبران قسمتی از خسارات مادی و معنوی [ای] است که از طرف دولت تزاری و قشون متجاوز آن به ایران وارد آمده است. استناد وزارت امورخارجه برای اینکه من بعد در این مواقع از طرف کارکنان آن وزارت جلیله بیشتر دقت شود مراتب را محض استحضار اولیای آن وزارت جلیله زحمت داد. امضاء^{۲۶}

مطالبات افراد حقیقی و حقوقی از بانک ایران

مهمترین مشکلی که از همان آغاز واگذاری بانک استقراضی به دولت ایران پیش روی اولیای امور خودنمایی کرد مسئله مطالبات و قروض بانک مذکور بود که البته حل این معضل نیازمند برنامه‌ریزیهای دقیق و کارآمد بود. اما به دلایلی دولت ایران امکان آن را نیافت که در همان آغاز کار، مشکل مطالبات و قروض بانک سابق استقراضی را، که اینک بر دوش بانک ایران و وزارت دارایی نهاده شده بود، به طور ریشه‌ای حل و فصل نماید. ممتازالملک رئیس وقت بانک ایران طی سالهای ۱۳۰۰ و ۱۳۰۱ شمسی تلاش نسبتاً زیادی برای تسویه و حل و فصل امور بانک مذکور به عمل آورد. اما چنانکه باید طرحهای او با موفقیت چندانی روبه‌رو نشد. در هر حال، ممتازالملک که براساس شواهد و مدارک بر جای مانده باید فردی جدی و با فراست بوده باشد، در مهم‌ترین گام برای

حل معضل مطالبات و قروض بانک در صدد برآمد کمیسیونی متشکل از کارشناسان و آگاهان به امور تشکیل دهد تا درباره مسائل مبتلا به فوق رأی لازم را صادر کرده به مرحله اجرا بگذارد. بدین ترتیب، طی مراسلاتی از وزرای خارجه و مالیه خواست تا نمایندگانی را برای شرکت در کمیسیون فوق معرفی کنند. ممتازالملک، که هنگام رسیدگی به قروض سپهسالار به بانک سابق استقراضی لزوم تشکیل این کمیسیون را درک کرده بود، طی نامه‌ای که در ۱۳ دلو ۱۳۰۰ و به شرح زیر برای وزارت امور خارجه فرستاد، تقاضا نمود تا از سوی آن وزارتخانه نماینده‌ای برای حضور در جلسات کمیسیون فوق معرفی شود:

مراسله نمرة (۱۶۹۰۰) مقام منبع ریاست وزراء عظام راجع به تشکیل کمیسیون برای رسیدگی به محاسبات حضرت اشرف آقای سپهسالار اعظم را لفاً ارسال می‌دارد و ضمناً، نظر به اینکه می‌خواهم از هیئت وزراء عظام درخواست نمایم کمیسیون مذکور را ادامه و تعمیم در تصفیه تمام محاسبات بانک بدهند و نظر به اینکه اختلافات ما بین بانک و مابین کسانی که با بانک طرف معامله هستند زیاد است و نظر به آنکه امور بانک دارای اهمیت است، خواهشمندم هر کس را به نمایندگی آن وزارت جلیله تعیین می‌فرمایند دارای جنبه قضایی و یا اقلأ در مسائل حقوقی و محاسبات با اطلاع باشد و اسم نماینده خود را به زودی به این جانب اطلاع دهید. در خاتمه، خاطر شریف را مستحضر می‌دارد که تشکیل جلسات کمیسیون هفته‌ای سه روز شنبه، سه‌شنبه، پنج‌شنبه از ساعت دو تا چهار بعد از ظهر خواهد بود. ممتازالملک: امضاء^{۲۷}

در این باره، پیش از آن، هماهنگیهای لازم با هیئت وزراء صورت گرفته و هیئت وزراء هم به اتفاق رئیس‌الوزرا بر لزوم و ضرورت تشکیل کمیسیونی برای رسیدگی به مطالبات و قروض بانک ایران رأی داده بودند.^{۲۸} با این حال، در آن مقطع، کار این کمیسیون پیشنهادی پیشرفتی نکرد؛ اما از آنجایی که دعاوی بانک برای اشخاص مختلف و نیز دیونی که این بانک داشت برای اولیای امور دولت ایران مشکل آفرین شده بود نهایت تلاش صورت می‌گرفت تا به نحوی به این معضل پایان داده شود. در همین مورد، هیئت دولت در ۱۸ شهریور (سنبله) ۱۳۰۱ طی تصویبنامه‌ای به شرح زیر به اولیای بانک ایران (دولتی) اجازه داد تا برای حل و فصل دعاوی و دیون بانک مذکور اقدام لازم را معمول دارند:

۲۷. همان، سال ۱۳۲۰ق، کارتین ۳۸، پوשה ۹. ۲۸. همان و سال ۱۳۲۰ق، کارتین ۳۸، پوשה ۱.

تصوینامه - اجازه ختم کلیه دعوی بانک بر علیه اشخاص یا اشخاص بر علیه بانک

نمره ۷۳۷۰ - تاریخ صدور ۱۳۰۱/۶/۲۲ - تاریخ تصویب ۱۳۰۱/۶/۱۸
در جلسه ۱۸ سنبله (شهریور) ایتانیل ۱۳۰۱ هیئت وزراء تصویب شد به ریاست بانک دولتی اجازه داده می شود در موضوع ختم کلیه دعاوی که بانک بر علیه اشخاص دارد یا اشخاص بر علیه بانک اقامه نموده اند به هر ترتیبی که منافع بانک و عدالت اقتضاء نماید یا از راه مراجعه به محاکم یا به طرز حکمیت به دعاوی خاتمه بدهند.^{۲۹}

در واقع هم، پس از واگذاری بانک استقراضی به دولت ایران، گروه قابل توجهی از اتباع ایرانی و نیز خارجی، که مبالغی از بانک مذکور طلب داشتند،^{۳۰} جهت اخذ این وجوه اولیای امور بانک ایران را تحت فشار قرار می دادند. براساس اسناد و مدارک موجود در نتیجه تغییر و تحولات مذکور تعداد زیادی از تجار و کسبه خرد و کلان عمده سرمایه های نقدی خود را از دست داده بودند و اینک جهت وصول این مطالبات هیئت دولت و بانک ایران را مستول می دانستند.^{۳۱}

علاوه بر اتباع ایرانی بسیاری از طلبکاران بانک سابق استقراضی را اتباع کشورهای خارجی تشکیل می دادند که طی سالهای گذشته با این بانک مراودات پولی - اعتباری داشتند و پس از واگذاری این بانک به دولت ایران و مشکلات مالی دامنگیر آن بانک، ایران در پرداخت این قبیل قروض با مشکل مواجه شده بود و اینک طلبکاران برای دریافت وجوهاتی که از بانک استقراضی سابق طلب داشتند بانک ایران را برای قبول آن تعهدات و پرداخت مطالباتشان تحت فشار قرار می دادند؛ از جمله سفارت فرانسه در تهران، که مبالغی از بانک سابق استقراضی طلبکار بود، پس از اینکه وعده های دولت

۲۹. منوچهر ضیایی. مجموعه مصوبات دولت در زمینه مسائل پولی و بانکی و سایر مصوبات مربوط از سال ۱۲۹۱ تا سال ۱۳۷۰. تهران، مؤسسه تحقیقات پولی و بانکی، ۱۳۷۲. ج اول، ص ۱۸.

۳۰. مواردی هم پیش آمد که برخی از متنفذین با جعل اسناد و مدارک به ناحق خود را در زمره طلبکاران بانک سابق استقراضی قلمداد می کردند و خواستار اخذ مبالغی از بانک ایران می شدند. مهدیقلی هدایت (مخبرالسلطنه). خاطرات و خطرات: توشه ای از تاریخ شش پادشاه و گوشه ای از دوره زندگی من. تهران، انتشارات زوار، ۱۳۴۴. صص ۴۱۵-۴۱۶.

۳۱. برای نمونه بنگرید به: مرکز اسناد موسسه مطالعات تاریخ معاصر ایران، سند ۵۲۱۲۸ - ن و سند ۱۲۰۵۵ - ن و سند ۱۲۰۵۶ - ن و روزنامه اطلاعات، س ۱، ش ۱۲۱، دوشنبه ۱۰ بهمن ۱۳۰۵، ص ۱ و مرکز اسناد و تاریخ دیپلماسی وزارت امور خارجه ج.۱، ایران، سال ۱۳۰۲، ش. کارتن ۳۸، پوشه ۷.

۳۱

نمای بیرونی بانک استقراضی در تبریز (۱۳۱۰۳۹-۱۳۱۰۳۹۱م)

ایران در اوایل واگذاری بانک مذکور به اولیای امور دولت ایران برای پرداخت مطالبات فوق به عهده تعویق افتاد در ۱۶ اکتبر ۱۹۲۴/۲۴ مهر ۱۳۰۳ طی نامه‌ای به شرح زیر از وزارت امور خارجه ایران تقاضا نمود تا نسبت به وصول مطالباتش از بانک ایران اقدام لازم را به عمل آورد:

به وسیله مراسله نمره ۱۴۴۲/۱۰۸۶۲ مورخه ۳۰ حمل ۱۳۰۱، وزارت امور خارجه به این سفارتخانه اطلاع داده است بانک ایران به محض اینکه مطالبات خود را وصول نماید ممکن است تصمیم قطعی در خصوص وجوهی که به این سفارتخانه مدیون است اتخاذ نماید. امیدوار است که از آن موقع تاکنون بانک مزبور نایل به وصول کلیه یا قسمتی از مطالبات خود شده باشد. لهدا متمنی است دوستدار را مستحضر فرمایند آیا پرداخت وجوهی که در بانک مزبور به امانت سپرده شده و مسئولیت پرداخت آن به عهده بانک است ممکن است از طرف بانک فعلاً تأدییه شود یا خیر؟ توقیراً خاطر مبارک را متوجه به این نکته می‌دارد که وجوه امانتی متضمن فرع می‌باشد و هرگونه تعویقی در پرداخت وجه مزبور موجب ازدیاد طلب این

با این حال، بانک ایران در آن مقطع باز هم نتوانست دیون خود به سفارت فرانسه را بپردازد و برای پرداخت تعهدات خود مهلت بیشتری خواست تا پس از وصول مطالباتش از بدهکاران پرشمار بانک قروض خود به آن سفارت را ادا کند.^{۳۳} علاوه بر سفارت فرانسه، تعداد دیگری از اتباع آن کشور نیز مطالباتی از بانک سابق استقراضی داشتند که جهت وصول این مطالبات از طریق سفارت فرانسه در تهران تقاضاهای خود را با اولیای بانک ایران و وزارت امور خارجه مطرح می‌کردند؛ اما بانک ایران همچنان تردید داشت که بتواند در آینده‌ای نه چندان دور نسبت به پرداخت تعهداتش به آن افراد اقدام عاجلی به عمل آورد.^{۳۴} افرادی از اتباع آلمان نیز، که طی سالهای گذشته با بانک استقراضی معاملاتی داشتند و پس از واگذاری این بانک به دولت ایران مطالباتشان از آن بانک به بانک ایران منتقل شده بود، طی نامه‌هایی که عمدتاً از طریق سفارت آلمان در تهران برای اولیای این بانک و وزارت امور خارجه ایران می‌فرستادند خواستار تعیین تکلیف و دریافت مطالبات خود می‌شدند. از جمله سفارت آلمان در تهران، در نامه‌ای که در ۲۲ ژوئن ۱۹۲۴/اول تیر ۱۳۰۳ برای وزارت امور خارجه ایران فرستاد، دعاوی یکی از اتباع آن کشور از بانک ایران را چنین مطرح کرد:

۳۲

یادداشت سفارت آلمان: مع‌التوقیر، به استحضار وزارت جلیله امور خارجه شاهنشاهی ایران می‌رساند که یک نفر مهندس آلمانی موسوم به هارتمان مقیم برلین مطالباتی از شعبه انزلی بانک سابق استقراضی ایران دارد که به مبلغ یکهزار و پانصد منات طلا بالغ می‌شود و به علاوه منافع آن که می‌بایستی از تاریخ پائیز ۱۹۱۴ از قرار پنج درصد محسوب کرد. مطالبات مزبوره از بابت وجهی است که مشارالیه نزد بانک به طور امانت سپرده است. با عطف توجه آن وزارت جلیله به مفاد یادداشت مورخه دوم مه ۱۹۲۴ سفارت آلمان به اسم هارتمان، مراتب را به اطلاع اولیای محترم وزارت جلیله امور خارجه رسانده و خواهشمند است مقامات صالحه را از تفصیل مستحضر فرموده و در رسمیت دادن به مطالبات مزبوره از بذل

۳۲. مرکز اسناد و تاریخ دیپلماسی وزارت امور خارجه ج.ا.ایران، سال ۱۳۰۳ ش، کارتن ۳۸، پوشه ۵.

۳۳. همان.

۳۴. برای نمونه بنگرید: مرکز اسناد و تاریخ دیپلماسی وزارت امور خارجه ج.ا.ایران، سال ۱۳۰۳ ش، کارتن ۳۸، پوشه ۵ و سال ۱۳۰۲ ش، کارتن ۳۸، پوشه ۳ و سال ۱۳۲۰ ق، کارتن ۳۸، پوشه ۱.

مساعدتهایی که مقتضی است دریغ نفرمائید. امضاء^{۳۵}

سفارت آلمان در تهران، در یادداشت دیگری که در سال ۱۳۰۲ش برای وزارت امور خارجه ایران فرستاد، دعاوی یکی از تجارتخانه‌های آلمانی از بانک سابق استقراضی را چنین شرح داد:

سفارت آلمان: مع التوقیر به استحضار خاطر محترم اولیای وزارت جلیله امور خارجه می‌رساند که تجارتخانه فرستمان مقیم برلن... مطابق صورت لف از شعبه بارفروش بانک استقراضی به موجب معاهده ۲۱ فوریه ۱۹۲۱ منعقد بین دولتین ایران و روسیه کلیه محاسبات آن به دولت علیه ایران واگذار گردیده است، مطالباتی دارد که با تنزیل آن به مبلغ ۷۰-۴۶۳۵ مارک طلا بالغ می‌شود.

سفارت آلمان به اسم تجارتخانه فوق‌الذکر از آن وزارت جلیله خواهشمند است مقرر فرمایند مراتب را به اطلاع سفارت مربوطه رسانیده که صحت [یک کلمه ناخوانا] مزبور را تصدیق فرمایند و ضمناً از نتیجه این سفارتخانه را مستحضر سازند. امضاء^{۳۶}

۳۳ تا سالها بعد، هنوز سفارت آلمان نامه‌هایی در مورد دعاوی اتباع آن کشور از بانک سابق استقراضی به وزارت امور خارجه ایران می‌فرستاد و تقاضا می‌کرد تا نسبت به پرداخت مطالبات آنان اقدام لازم به عمل آید؛ اما دولت ایران هر بار وعده می‌داد پس از وصول مطالبات بانک این قروض ادا خواهد شد؛^{۳۷} چنانکه یکبار وزارت مالیه در ۲۲ قوس ۱۳۰۳ در نامه‌ای به شرح زیر از وزارت امور خارجه خواست تا سفارت آلمان را به پرداخت مطالبات اتباع آن کشور از بانک ایران در آینده‌ای نه چندان دور امیدوار سازد: سواد مراسله سفارت آلمان در نمره ۳۶۴۲۶ آن وزارت جلیله ثبت شده واصل شد. متضمنی است جواباً به سفارت معزی‌الیه اشعار فرمایند که بانک ایران امیدوار است در آتیه نزدیکی به وصول مطالبات خود موفق شده آسایش خاطر عموم طلبکاران را از حیث طلبشان فراهم سازد. متأسفانه عجتاً به واسطه موجود نداشتن وجه از تأدیه معذور است. امضاء^{۳۸}

۳۵. مرکز اسناد و تاریخ دیپلماسی وزارت امور خارجه ج.ا.ایران، سال ۱۳۰۳ش، کارتن ۳۸، پوشه ۱.

۳۶. همان، سال ۱۳۰۷ش، کارتن ۴۰، پوشه ۱۳. ۳۷. همان، سال ۱۳۰۳ش، کارتن ۳۸، پوشه ۵.

۳۸. همان.

با این حال، مواردی پیش می‌آمد که در پاسخ به دعاوی مطرح شده، اولیای بانک ایران و وزارت مالیه مدعی می‌شدند که هیچ‌گونه سابقه و پرونده‌ای در مورد طلبکار بودن آنان از بانک سابق استقراضی وجود ندارد و خواستار ارائه مدارک و اسناد معتبری در حقانیت ادعاهای آنان می‌شدند؛ چنانکه وقتی سفارت آلمان طی یادداشتی خواستار پرداخت مطالبات مسیو شرابس نامی تبعه آن کشور از بانک سابق استقراضی شعبه رشت شد،^{۳۹} وزارت مالیه طی نامه‌ای به شرح زیر از وزارت امور خارجه خواست تا ضمن رد دعاوی فوق و لزوم ارائه اسنادی معتبر برای صدق ادعای خود وعده دهد که مطالبات سایر اتباع آلمانی از بانک ایران در آینده‌ای نه چندان دور پرداخت خواهد شد: در جواب مرقومه نمره ۱۴۹۴، موضوع ادعای مسیو شرابس آلمانی در شعبه بانک سابق استقراضی در رشت، زحمت می‌دهد: دفتر بانک به اسم بدهی مزبور طلبی نشان نمی‌دهد. مقرر فرمایند اگر برطبق ادعای خود مدرکی از بانک در دست دارد اصل یا سواد مصدق آن را ارائه دهند تا رسیدگی شده جواب داده شود. و راجع به استرداد وجوه طلبکاران آلمانی نیز متذکر می‌شود که چون موسسه بانک ایران سعی و کوشش دارد قریباً کلیه دیون بانک را، اعم از اتباع داخله و خارجه، پرداخت و تسویه نماید بدیهی است در ضمن پرداختهای عمومی بر طبق تصدیق دفاتر بانک محاسبه اتباع آلمانی نیز تسویه خواهد شد. امضاء^{۴۰}

از جمله مشکلات بانک ایران در مورد دعاوی افراد مختلف فقدان اسناد و مدارک متقنی بود که طی سالهای اخیر فعالیت بانک استقراضی و پس از واگذاری آن به دولت ایران به عللی از بین رفته بود؛ به ویژه در شعبات بانک سابق استقراضی در شهرها و ایالات مختلف کشور این موارد بیشتر مشهود بود و، به تبع آن، اولیای بانک ایران مدتها با طلبکارانی که اسناد و دعاوی آنان در شعبه بانک سابق مفقود و یا از بین رفته بود دچار مشکل می‌شدند^{۴۱} و گاه دامنه این اختلافات به کشمکش لفظی، اخطار و نظایر آن می‌کشید.^{۴۲}

به هر حال، دعاوی اتباع خارجی از بانک سابق استقراضی قابل توجه بود. اما مسئولان بانک ایران، که در کوتاه مدت در اخذ مطالبات عقب‌افتاده بانک سابق استقراضی از بدهکاران موفقیت چندانی کسب نکرده بودند. صرفاً وعده می‌دادند که

۳۹. همان. سال ۱۳۰۷، کارت ۴۰، پوشه ۱۳. همان. ۴۰.

۴۱. همان، سال ۱۳۰۶، ش، کارت ۴۰، پوشه ۱. همان، سال ۱۳۰۷، ش، کارت ۴۰، پوشه ۱۳.

پس از اخذ این‌گونه مطالبات، قروض بانک به طلبکاران پرداخت شد؛ چنانکه دعاوی مشابهی از سوی اتباع کشورهای مجارستان، ایتالیا،^{۳۳} چک اسلواکی،^{۳۴} لهستان^{۳۵} و غیره در مورد مطالباتشان از بانک سابق استقراضی مطرح شد که بانک ایران با بررسی دعاوی فوق پاسخ مقتضی را در اختیار آنان قرار داد.

از جمله دعاوی مطرح شده مربوط به کسانی می‌شد که طی سالهای گذشته وجوهاتی از شعب بانک استقراضی در خاک روسیه طلب داشتند و اینک از بانک ایران می‌خواستند نسبت به پرداخت این‌گونه مطالبات اقدام لازم را به عمل آورد؛ چنانکه یکبار در همین مورد در ۲۴ ژوئن ۱۹۲۶ از سفارت لهستان به وزارت خارجه ایران چنین نوشتند:

فلورانتین کاژرز در ۱۹۱۷ در تحت نمره ۳۲۹ در شعبه بانک استقراضی ایران در مسکو مبلغ ۷۲/۴۲۱ منات به امانت سپرده است. فلورانتین کاژرز باید باز هم از بانک استقراضی ایران مبلغ ۲۵/۰۰۰ منات اخذ نماید. علی‌هذا سفارت لهستان از وزارت جلیله امور خارجه متمنی است اقداماتی در نزد مقامات مربوطه به عمل آورده مقرر دارند مبلغ مزبور به مادام فلورانتین کاژرز کارسازی شود. امضاء^{۳۶}

۳۵

وزارت مالیه هم طی نامه‌ای به شرح زیر از وزارت امور خارجه خواست تا به سفارت لهستان اطلاع دهد که داراییها و قروض شعب بانک سابق استقراضی مستقر در روسیه به دولت ایران واگذار نشده است:

در تعقیب مرقومه نمره ۴۱۸۲/۹۱۱، متضمن سواد یادداشت سفارت لهستان راجع به ادعای طلب فلورانتین کاژرز از شعبه بانک سابق استقراضی مسکو، اشعار می‌دارد چنانکه به وسیله مراسلات سابق خاطر محترم آن وزارت جلیله را مستحضر داشته دارایی و قروض بانک مزبور نسبت به دوایر و شعب خارج از مملکت ایران تحویل دولت علیه شده؛ بنابراین وزارت مالیه نمی‌تواند در این موضوع اقدامی معمول دارد.^{۳۷}

بخش عمده‌ای از مطالبات خارجیان از بانک سابق استقراضی شامل اتباع روسیه بود

۳۳. همان، سال ۱۳۰۳ش، کارتین ۳۸، پوشه ۳. ۳۴. همان، سال ۱۳۰۶ش، کارتین ۴۰، پوشه ۱۰.
۳۵. همان، سال ۱۳۰۵ش، کارتین ۴۰، پوشه ۱۶. ۳۶. همان، سال ۱۳۰۵ش، کارتین ۴۰، پوشه ۱۷.
۳۷. همان.

که به دلایلی طی سالهای گذشته مبادلات تجاری - اعتباری قابل توجهی با بانک مذکور داشتند و پس از واگذاری این بانک به دولت ایران به ویژه از طریق سفارت شوروی در تهران دعای خود را مطرح کرده خواستار اخذ مطالبات خود بودند. در مورد دعاوی اتباع روسیه شوروی از بانک ایران نیز مراسلات و مذاکرات نسبتاً زیادی میان سفارت شوروی در تهران با وزارت امور خارجه و بانک ایران به عمل آمد که برخی از آنها ضمن تأیید مطالبات اتباع روسی از بانک مذکور وعده می داد که پس از دریافت مطالبات بانک از بدهکاران به طلبکاران بانک پرداخت خواهد شد. در مواردی هم دولت ایران ادعاهای آنان را به دلایلی نظیر فقدان مدارک و اسناد کافی دایر بر طلبکار بودن آنان و غیره مردود می شمرد.^{۴۸}

دولت روسیه شوروی که عقیده داشت دولت ایران در بازپرداخت به موقع مطالبات اتباع روسیه از بانک ایران چندین نشانه نمی دهد طی نامه‌هایی که از طریق سفارت خود در تهران برای وزارت امور خارجه ایران فرستاد، ضمن اعتراض به شیوه مدیریت بانک ایران که آن را از نظر حقوقی تحت نظارت وزارت مالیه ایران قرار داده بود،^{۴۹} مدعی شد که دولت ایران نسبت به قرارداد ۱۹۲۱ م تعهداتش در مورد بانک استقراضی را انجام نداده و به تعویق انداخته است و بالاخص تأکید کرد که در ورزیده است. در واکنش به این یادداشت سفارت شوروی در تهران وزارت امور خارجه ایران در ۲۸ شهریور ۱۳۰۴ سواد یادداشتی را که وزارت مالیه در مقام پاسخگویی به دعاوی آن سفارت تهیه کرده و متذکر شده بود که دولت ایران در انجام دادن وظایفش نسبت به بانک استقراضی سابق قصوری نکرده است، به شرح زیر در اختیار نماینده مختار شوروی قرار داد:

آقای نماینده مختار تال جامع علوم انسانی

در جواب مراسله آقای لیدین شارژ دافر سابق دولت شوروی مورخه پنجم خرداد ماه سال جاری نمره ۹۱۱ راجع به بانک ایران توضیحات واصله از وزارت مالیه به وزارت رسیده است که سواد آن ذیلاً درج می شود:

۴۸. همان، سال ۱۳۰۲ ش، کارتن ۲۸، پوشه ۱۷ و سال ۱۳۴۱ ق، کارتن ۳۸، پوشه ۱ و سال ۱۳۰۶ ش، کارتن ۴۰، پوشه ۲۸.

۴۹. دولت ایران در سال ۱۳۰۴ ش بانک ایران را تحت نظارت مستقیم وزارت مالیه قرار داد.

از وزارت مالیه ۲۴ سرطان ۱۳۰۴

به وزارت خارجه نمره ۱۴۱۶۷

مرفومه نمره ۲۳۵۹ مورخه سوم تیر ماه، متضمن سواد یادداشت نمایندگی مختار اتحاد جماهیر شوروی راجع به بانک ایران، زیب وصول داد. اینک جواباً زحمت می‌دهد: چنانکه خاطر محترم آگاه است کلیه ادارات ایران ملی است و دولت که نماینده ملت است از طرف خود ملت اداره می‌نماید و قبل از صدور تصویبنامه نمره ۱۳۸۱۴ مورخه ۹ فروردین ۱۳۰۴ هم بانک ایران موسسه‌ای بوده که امورات راجعه به خود را به وزارت مالیه ارجاع می‌نموده و صدور تصویبنامه مزبور اولاً از نقطه نظر تشکیلات داخلی وزارت مالیه و از نظر صرفه جویی در مخارج و سرعت در عمل وصول مطالبات و پرداخت دیون بانک بوده و به هیچ وجه تأثیری در شخصیت بانک و منافاتی با پروتکل فوریه ۱۹۲۱ نداشته است. در این صورت تصدیق خواهند فرمود که در این موضوع از قرار معلوم سوء تفاهمی برای سفارت دولت اتحاد جماهیر شوروی رخ داده است. ثانیاً نسبت به اینکه نمایندگی مزبور اشعار داشته است «دولت علیه تعهداتی را که به موجب قرارداد عهده‌دار شده تا به امروز انجام نداده است» اشعار می‌دارد که بهتر می‌بود نمایندگی مزبور تصریح می‌نمود که کدام یک از مواد قرارداد به موقع اجراء گذاشته نشده است. ثالثاً راجع به عملیات کمیسیون مختلط در باب وصول مطالبات و پرداخت دیون بانک که اظهار داشته‌اند به موقع اجراء گذاشته نشده است، بدیهی است تصدیق خواهند فرمود که دولت علیه ایران با وضعیت فعلی مالیه به هیچ وجه قادر نخواهد بود که قبل از وصول مطالبات بانک دیون آن را از محل دیگری تأدیه نماید و به همین نظر است که وزارت مالیه، با کمال جدیت، مشغول تعقیب مدیونین و وصول بدهی آنها می‌باشد که پس از وصول مطالبات، مطابق مفاد تصویبنامه نمره ۱۳۸۱۴، وجوه حاصله را در محل مخصوصی نگاه داشته که به مصرف پرداخت قروض بانک برسد. رابعاً راجع به پرداخت وجوه امانت اتباع شوروی، هرگاه مقصود نمایندگی مختار قسمت اخیر فصل پنجم پروتکل است که قسمت مهم آن پرداخت شده و بقیه نیز به موقع خود تأدیه خواهد گردید؛ و هرگاه منظور دیگری است که خودتان خوب است تصریح نمایند. خامساً نسبت به پرداخت مطالبات اتباع شوروی اشعار می‌دارد که وزارت مالیه در این موضوع به هیچ وجه نمی‌تواند استثنایی قائل شود؛ همانطور که اتباع روس و ایران مطالباتی از بانک دارند اتباع سایر دول هم مبالغی طلب دارند و البته تصدیق خواهند فرمود که دولت ایران نمی‌تواند نسبت به اتباع

شوروی رجحان و استثنایی قائل شود. پس از اینکه وجه کافی از مطالبات تهیه و تصمیم اتخاذ گردید شامل اتباع شوروی هم خواهد بود و از نظر تسریع امور بانک و مساعدت با طلبکاران بانک است که اخیراً وزارت مالیه پیشنهادی به هیئت محترم دولت تقدیم داشت که اجازه صادر فرمایند قروض بانک که کمتر از یکصد تومان است تأدیه گردد. خاتماً این نکته را هم زائد نمی‌دانم که به استحضار خاطر محترم برساند که تأخیری که در بعضی از مسائل راجع به بانک حاصل شده مربوط به خود نمایندگی مختار است؛ چه، کمیسیون مختلط که مأمور تصفیه پاره‌ای مسائل است به حالت تعطیل باقی و با جدیت وزارت مالیه هنوز تشکیل نشده. هرگاه تسریع در تشکیل کمیسیون به عمل آید پاره‌ای سوء تفاهات، که شاید موجود باشد، به کلی مرتفع خواهد گردید. محمدعلی فروغی - امضاء^{۵۰}

لازم است یادآوری شود که تا اواخر سال ۱۳۰۱ شمسی ممتازالملک ریاست بانک ایران را عهده‌دار بود و پس از وی مدیریت این بانک به هیئت مستشاران آمریکایی واگذار شد. در همان ماههای پایانی مدیریت ممتازالملک بر بانک ایران رئیس‌الوزرای وقت به خاطر ناتوانی بانک ایران در پرداخت قروض خود به طلبکاران مدیریت آن را مورد انتقاد قرار داده علت تأخیر این امر را، با توجه به مطالبات فراوان بانک مذکور از افراد مختلف، جوینا شد. ممتازالملک نیز طی نامه مشروحی که در ۲۷ عقرب ۱۳۰۱ برای وی فرستاد، ضمن اشاره به تلاشهای وافری که او و همکارانش برای تسویه امور بانک ایران به انجام رسانیده بودند، دلایل ناتوانی خود و مجموعه مدیریت بانک ایران در بازپرداخت دیون بانک ایران در بازپرداخت دیون بانک سابق استقراضی را به شرح زیر به رئیس‌الوزراء گزارش داد:

مقام منبع ریاست وزراء عظام دامت شوکت

به طوری که در مراسله مورخه ۳۰ میزان تحت نمره (۱۹۸۲) امر شده بود اوراق

مشروحات مفصله ذیل راجع به بانک ایران تهیه و تلواً ارسال گردید:

ورقه نمره ۱۲۷۷ تشخیص وضعیت بانک

صورت مطالبات بانک در ورقه نمره ۱۳۱۴

صورت املاک و امتیازات در ورقه نمره ۱۳۱۴

صورت قروض در ورقه نمره ۱۳۱۹

۵۰. مرکز اسناد و تاریخ دیپلماسی وزارت امور خارجه ج.ا.ایران، سال ۱۳۰۴ ش. کارتن ۴۰، پوشه ۵۳.

و ترجمه بعضی از آنها هم به زبان انگلیسی حاضر است که نزد هرکس امر فرمائید ارسال می‌شود. به عقیده این جانب، به غیر از هیئت محترم دولت و عده بسیار قلیلی، اگر اشخاص دیگری هم این ارقام بهت‌آور را ملاحظه کنند تعجب خواهند کرد که چگونه بانک به راه نیفتاده و دایر نگردیده و از سی‌وهشت‌کرور طلب هنوز دو کرور و نیم قرض آن تأدیه نشده است و البته در تعجب مجاز بوده و حق خواهند داشت متصدیان این مؤسسه را به هرگونه غفلت و نسبتها متهم سازند. خود این بنده هم متحیرم که در مقابل این‌گونه اتهامات با چه رویه و اسلوب مؤثری مدافعه نمایم در صورتی که به انواع مشکلات و مخالفت‌هایی که از اطراف شده است و با ملاحظاتی که از طرف اولیای امور در کار بوده است مواجه داشته و با وجود آن مشکلات به مراتب بیشتر از آنچه طبع [۹] داشته است شخصاً و کارکنان فعلی این اداره در حفظ حقوق و حدود وصول مطالبات و به راه انداختن این مؤسسه جد و جهد وافی نموده و در مواقع عدیده پیشنهادات لازمه را تقدیم داشته‌ام که مراتب معروضه مستند بر نوشتجات کثیره‌ای است که در دوسیه‌های بانک ضبط و به اعلی درجه به ثبوت می‌رساند که آنی در وظیفه‌ای که به این جانب رجوع شده بود غفلت نشده است.

۳۹

با وعده و تعهداتی که در بدو امر از طرف اولیای امور در باب این نوشته شده امید کلی داشت به فاصله دو سه ماه حسابهای سابق را تصفیه و با اضافه سرمایه‌ای که پس از تأدیه قروض و تفریح محاسبات حاصل می‌شود سرمایه معتبری از برای دایر کردن و به راه انداختن بانک ایران به وجود خواهد آمد، غافل از اینکه کلیه مجاهدات در مقابل سد آهنینی که بدهکاران بانک کشیده و مشکلات سختی که ایجاد کرده و از طرف کارگزاران ایران امور نیز تقویت می‌گردید تحصیل موفقیت راز مجاهدات غیر ممکن و تمام مساعی این جانب را بلااثر و بی‌نتیجه ساخته و منحصر به ترتیب صورت محاسبات و تحریر ارقام نموده است. نظر به مراتب معروضه، که به شهادت نوشتجات و دوسیه‌های جدید بانک تردیدناپذیر است، این جانب عدم مسئولیت خویش را که نتیجه حتمی جریانات بوده است اعلام می‌دارد و، در خاتمه، پیشنهاد سابقه خود را تجدید و خاطر محترم را متذکر می‌دارد که این جانب نظریات علمی و تجربیات عملی خود را که راجع به این قبیل مؤسسات به نظر می‌رسد در مندرجات نمره (۲۵۳/۶) و نمره (۳۱۷/۳۰) و نمره (۵۹۰/۳۲) به عرض رسانیده و به مناسبت اینکه پس از ورود مستشاران آمریکایی امور به آنها مرجوع خواهد بود مستدعی است هرکس را که باید متصدی این کار باشد معرفی و مرقوم

دارند تا آنچه در تحویل این بنده بوده است به او تحویل داده و از حضرت باری تعالی عاجزانه تمنا نماید خلف این جانب را در اقداماتی که باید برای خیر و صرفه مملکت بنماید به آن چنان موانع و مشکلاتی که با این بنده مواجهه نموده و از اجرای هر وظیفه و تحصیل نتیجه ممنوعه داشت دچار ننماید. ممتازالملک، امضاء ۵۱

چنانچه پیش از این هم اشاره شد، مشکلات بانک ایران برای وصول مطالبات از افراد و پرداخت دیونش به طلبکاران طی سالهای بعد هم حل نشده باقی ماند و مستشاران مالی آمریکایی هم، که پس از ممتازالملک بر بانک ایران مدیریت کردند، از تسویه امور این بانک عاجز ماندند.

بانک ایران و مطالبات اجزای بانک سابق استقراضی

از جمله مهم‌ترین طلبکاران بانک ایران را کارکنان و اجزای بانک سابق استقراضی تشکیل می‌داند که از ماههای پایانی فعالیت بانک استقراضی پرداخت منظم حقوق و مواجب آنان با مشکل روبه‌رو شده بود و اینک که بانک ایران عهده‌دار تسویه مطالبات و قروض بانک سابق استقراضی شده بود می‌باید برای پرداخت مواجب این گروه نسبتاً زیاد از کارکنان بانک سابق استقراضی، که تعداد زیادی از آنان مدتها پس از واگذاری بانک مذکور هنوز هم در شعب مختلف بانک به خدمات خود ادامه می‌دادند تا تکلیف نهایی آنان روشن بشود، چاره‌اندیشی کند. هیئت وزرا در پنجم فروردین ۱۳۰۰ طی مصوبه‌ای به شرح زیر لزوم پایان دادن به خدمات اجزای بانک سابق استقراضی و پرداخت حقوق و مزایا و پاداش مکفی به آنان را به اطلاع وزارت مالیه رسانیده بود:

تصویبنامه

پرداخت چهل هزار تومان اعتبار به وزارت مالیه برای پرداخت به مستخدمین روسی بانک استقراضی که به علت انحلال بانک از خدمت منصرف می‌شوند.

نمره: ۱۴۹ تاریخ صدور: ۱۳۰۰/۰۱/۰۵ شمسی

تاریخ تصویب: ۱۳۰۰/۰۱/۰۵ مطابق: ۱۵ رجب ۱۳۳۹ قمری

در جلسه پنجم تخاقوی نیل ۱۳۰۰ هیئت وزراء تصویب نمودند تمام مستخدمین روسی که در بانک استقراضی مرکز و شعبات آن هستند از خدمت

منفصل شوند. یک قسمت از مستخدمینی که برای تحویل دادن بانک وجودشان تا چندی لازم است وزارت مالیه تا خاتمه تحویل در خدمت بانک نگاهداشته حقوق آنها را خواهد پرداخت. به سایر مستخدمین روسی و غیره، که وجودشان محل احتیاج نیست، مقرر شد حقوق عقب افتاده آنها به اضافه سه ماه موجب به طور انعام برای مخارج مسافرتشان از ایران با قید اینکه پس از دریافت مبلغ مزبور به اسرع اوقات ایران را ترک نمایند، تأدیه شود. برای انجام این مقصود مبلغ چهل هزار تومان اعتبار به وزارت مالیه داده می شود که تدریجاً به مصرف برسانند و راجع به عده [ای] از روسهایی که مشغول مداومت خدمتشان خواهند بود پس از اینکه وظیفه خود را انجام دادند آقای وزیر مالیه نظریات خود را نسبت به آنها به هیئت وزراء پیشنهاد خواهند نمود.^{۵۲}

هیئت وزیران در ۲۷ تیر ۱۳۰۰، طی مصوبه‌ای به شرح زیر، بار دیگر بر لزوم تسویه حساب هرچه سریع‌تر امور کارکنان بانک سابق استقراضی تأکید ورزید:

تسویه و اختتام دعاوی اعضاء و مستخدمین سابق بانک دولتی نمره: ۶۲۷۲ تاریخ صدور ۱۳۰۰/۰۴/۳۲ شمسی

۴۱

تاریخ تصویب: ۱۳۰۰/۰۴/۲۷ مطابق: ۱۷ ذی‌قعدة ۱۳۳۹ قمری

نظر به لزوم تسویه و اختتام دعاوی اعضاء و مستخدمین سابق بانک دولتی، هیئت وزراء در جلسه ۲۷ سرطان (تیرماه) تحاقوی نیل ۱۳۰۰ مطابق راپورت مورخ ۲۶ سرطان وزارت امور خارجه و قراری که مجلس معینه برای رسیدگی به این کار داده است تصویب نمودند مبلغ سی و پنج هزار و چهارصد و شصت و دو تومان و هفت قران و ششصد و پنجاه دینار حقوق تا ۱۵ ژوئیه به مستخدمین سابق بانک پرداخت گردد. چنانکه از ۱۵ ژوئیه لغایت اول ماه اوت پرداخت این حقوق و تصفیه حساب مستخدمین مزبور طول کشید در این فاصله حق اعتراض و مطالبه حقوق نخواهد داشت.^{۵۳}

مدتی پیش از آن، نمایندگانی از طرف دولت ایران و سفارت شوروی و نیز برخی کارکنان بانک مذکور را مورد بررسی قرار داده و به توافقاتی دست یافته بودند. وزیر امور خارجه وقت در ۲۶ تیر (سرطان) طی نامه‌ای به شرح زیر رئیس‌الوزرا را در جریان

۵۲. منوچهر ضیایی. مجموعه مصوبات دولت در زمینہ... همان، ص ۱۵.

۵۳. همان، ص ۱۶.

مذاکرات فوق و نتایج حاصل از آن قرار داده خواستار اجرای این ترتیبات شد:

به طوری که خاطر مبارک مستحضر است، مکرر از طرف این وزارتخانه در خصوص تفریغ حساب اعضای سابق بانک استقراضی نماینده تعیین شده بود که به شکایات و ادعاهای مستخدمین مزبور رسیدگی نمایند. حتی مذاکرات زیادی هم در این باب به عمل آمده ولی نتیجه نداد. این بود فدوی در ۱۱ سرطان به بانک رفته با حضور نماینده سفارت روسیه و رؤسای قدیم بانک مزبور و رئیس و معاون فعلی مجلسی تشکیل داده به اظهارات و شکایات مستخدمین سابق آنجا رسیدگی به عمل آمد و صورت مجلس هم در این باب ترتیب داده از لحاظ مبارک خواهد گذشت. در مجلس مزبور قرار بر این شد که حقوق مستخدمین بانک مزبور را که از سفارت برای امضای فدوی آوردند بعضی تصرفات در آن شده و برای بعضی مستخدمین هم که سابقاً تفریغ حسابشان شده و از بانک خارج شده‌اند حقوقاتی منظور، و ضرر دولت می‌شد. فدوی اعتراض کردم. در مقابل، از سفارت اظهار داشته‌اند این اشخاص را دو سه ماه قبل دولت جبراً از بانک خارج نموده و تفریغ حسابشان صحیحاً نشده است. فدوی اظهار داشت چون فعلاً مقصود تفریغ حساب مستخدمینی است که در بانک مشغول بوده؛ راجع به این اشخاص فدوی وظیفه نداشته صلاحیت رسیدگی ندارد. اگر این اشخاص اعتراضاتی راجع به تفریغ حساب خود دارند ممکن است من بعد عرض حال بدهند تا رسیدگی شود. و این بود صورت مجلس مزبور را عودت داده تا بر طبق مذاکراتی که در کمیسیون شده صورت مجلس را نوشته و ارسال دارند. و برای تأخیر صورت مجلس مزبور نیز قرار شد که مدت پرداخت حقوق آنها تا ۲۰ ژوئیه تمدید و تفریغ حساب تا اول ماه اوت به طول انجامد. ولی در این پانزده روز مستخدمین مزبوره حقوقی نخواهد داشت. اما اگر دولت تا آخر ژوئیه هم حساب مستخدمین مزبور را تیرداخته تفریغ حساب ننموده، مشارالیهم اعتراضات خود را تجدید و صورت مجلس و ترتیبی را که پس از مذاکرات و زحمتهای زیاد موفق به انجام آن شده لغو شمرده مجدداً حقوقات خود را مطالبه و از این بابت باز ماهی سه چهار هزار تومان فقط از بابت حقوق جاری علاوه بر ادعاهای دیگر تحمیل خزانه دولت خواهد شد. بنابراین مستدعی است مقرر فرمایند مطابق صورتی که لفاً تقدیم می‌شود در هیئت محترم وزراء عظام مذاکره فرموده و هرچه زودتر تصویبنامه آن را صادر و حواله نمایند که تا آخر ژوئیه حقوقات مزبور تأدیه و به شکایات مستخدمین مزبوره خاتمه داده شود. منوط به امر مبارک است. امضاء ۵۴

۴۳

منزل رئیس بانک استقراضی در تبریز (۱۳۱۰-۱۳۱۰۳۸-۱۳۲۷۵م)

رئیس الوزراء نیز در ذیل همین گزارش چنین نوشته بود: «تصویب شد. ۲۷ سرطان، صورت ضمیمه را بعد از صدور تصویبنامه خدمت حضرت آقای وزیر امور خارجه خواهند داد، ۲۷ سرطان - امضاء»^{۵۵}

بدین ترتیب، وزارت مالیه از همان آغاز تأسیس بانک ایران پرداخت حقوق و مواجب معوقه اجزای بانک سابق را وجهه همت خود قرار داده با وجوهاتی که به صورت قرضه و غیره کسب می‌کرد در اختتام این امر می‌کوشید.^{۵۶} بانک ایران در قبال پرداخت حقوق و مواجب کارکنان بانک سابق استقراضی تأییدیه‌ای از آنان دریافت می‌کرد که حاکی از رضایت و پرداخت شدن تمام حقوق و مزایای آنان بود. برای نمونه، هنگامی که ابالنسکی رئیس کل بانک سابق استقراضی تمام حقوق و مواجب و پاداش خود را از بانک ایران دریافت کرد در تأیید این امر چنین شهادت داد:

۵۵. همان.

۵۶. همان.

امضاءکننده ذیل پرنس ابالنسکی که الی آخر ماه مارس ۱۹۲۱ در بانک استقراضی استخدام داشتیم تمام حقوق خود را الی آخر استخدام خود نقداً دریافت نمودم. به علاوه، معادل سه ماه حقوق هم که مبلغ هفتصد و پنجاه تومان می‌باشد به عنوان خرج مسافرت و انعام از ریاست کل بانک مذکور نقداً دریافت نموده اظهار می‌دارم که هیچ‌گونه حق و ادعایی دیگر نسبت به بانک مذکور ندارم و نخواهم داشت به تاریخ ۳ برج ثور ۱۳۰۰ - پرنس ابالنسکی - امضاء^{۵۷}

با این حال، بانک ایران در پرداخت حقوق و مواجب کارکنان بانک سابق استقراضی دچار مشکلاتی هم شد که از آن جمله عدم رضایت برخی کارمندان سابق از مقدار مواجب و پاداشی بود که برای آنها در نظر گرفته شده و با مدت زمانی بود که دولت ایران خود را متعهد به پرداخت مواجب آنان می‌دانست^{۵۸} و البته این‌گونه موارد مدت‌ها وقت اولیای بانک ایران را می‌گرفت.^{۵۹} در این میان، سفارت شوروی در تهران نیز مکرراً نظر اولیای دولت ایران را به لزوم اجرای قراردادهای فیما بین و لزوم پرداخت هرچه سریع‌تر حقوق و مزایای کارکنان بانک سابق استقراضی جلب می‌کرد؛ چنانکه یکبار در اعتراض به عدم پرداخت حقوق و مواجب کارمندان شعبه بانک سابق استقراضی در رشت در ۱۵ اسد ۱۳۰۲ به وزارت امور خارجه ایران چنین نوشت:

به موجب پروتکل کمیسیون مختلط راجع به تحویل بانک استقراضی به دولت علیه ایران مورخه ۲۹ اوت ۱۹۲۲ مطابق پنجم محرم ۱۳۴۱، بانک ایران متعهد شده است که پس از مدت قلیلی از امضای پروتکل مزبور تمام محاسبات مستخدمین این بانک را در رشت و انزلی بپردازد؛ ولی از قرار شکایات و تظلمات مکرره واصله به نمایندگی مختار جماهیر متحده سوسیالیستی شوروی از طرف مستخدمین مزبوره تا کنون وجوهی که باید به آنها برسد پرداخت نشده و بانک ایران در مقابل تقاضاهای آنها جواب می‌دهد که حل و تسویه امور شعبات این بانک در رشت و انزلی به عهده دولت علیه است. این مسئله باعث تعجب نمایندگی مختار گردیده

۵۷. همان.

۵۸. برای نمونه بنگرید به: مرکز اسناد و تاریخ دیپلماسی وزارت امور خارجه ج.ا.ایران، سال ۱۳۴۱، ق. کارتن ۳۸، پوشه ۲.

۵۹. برای نمونه بنگرید به: مرکز اسناد و تاریخ دیپلماسی وزارت امور خارجه ج.ا.ایران، سال ۱۳۴۰، ق. کارتن ۳۸، پوشه ۱ و سال ۱۳۰۲، ش. کارتن ۳۸، پوشه ۸.

زیرا مدتی است که تمام اسناد و نوشتجات و دفاتر و اموال متعلقه به بانک که در آنجا باقی مانده بود به آقای رئیس‌التجار نماینده بانک ایران تحویل داده شده است و رسیدگی به اسناد و دفاتر مزبوره به موجب المثنی‌هایی که همه روزه از آنها تا روز بسته شدن شعبات بانک در رشت و انزلی به طهران به بانک مرکزی می‌فرستادند ممکن است کاملاً به عمل آید و هرگاه در بانکهای رشت و انزلی پاسویزیدتر از آکتیو باشد این مسئله به بانک ایران حق نمی‌دهد که از اجرای تعهدات خود، که من جمله پرداخت محاسبات مستخدمین و اشخاصی که با شعبات مزبوره طرف معامله بودند می‌باشد، خودداری نماید؛ زیرا در شعبات دیگر بانک مزبور آکتیو صد مقابل زیادتز از پاسیو بوده و، به علاوه، به موجب قرارداد مابین دولتین، واگذاری بانکها در خاک ایران با تمام اکتیو و پاسیو آنها به دولت علیه بدون هیچ شرط و قیدی می‌باشد. بنابراین مراتب فوق‌الذکر، نمایندگی مختار از آن وزارت جلیله خواهشمند است مقرر فرمایند از بانک ایران جداً و مصراً تقاضا شود که هرچه زودتر و جوهی که باید به مستخدمین سابق شعبات مزبوره برسد، و مطابق اطلاع نمایندگی مختار رشت مبلغ سی هزار و چهارصد و شصت قران و نود و پنج سانتیم و در انزلی سی و هشت هزار و شصت و سه قران و نود و پنج سانتیم است، بپردازد، و من بعد هم از پرداخت مطالبات اشخاصی که با آن شعبات طرف معامله بوده‌اند امتناع ورزند. متمنی است از نتیجه اقدامات حسنه در این باب سریعاً نمایندگی مختار را قرین استحضار دارند. امضاء^{۶۰}

۴۵

پیش از آن و در اول جوزای ۱۳۰۲ بانک ایران طی نامه‌ای، که به شرح زیر برای وزارت امور خارجه فرستاد، به مشکلاتی که اولیای آن بانک در تشخیص و پرداخت موجب کارکنان شعبه بانک سابق استقراضی در رشت و انزلی داشتند چنین اشاره نمود: به مقتضای اینکه اولیای محترم آن وزارت جلیله در امر تحویل بانک شرکت و مداخله داشته‌اند و نظر به اینکه در موقع انقلاب گیلان و ورود قشون روس اموال و متعلقات شعبات رشت و انزلی دستبرد یغما و چپال واقع شده و تا حال بانک موفق نگردیده است که اطلاعات جامعی از اوضاع شعبات خود به دست بیاورد و از طرف اشخاصی که طرفیت محاسبه داشته‌اند همه روز مراجعه به مرکز نموده تفریح محاسبه خود را به موجب اسنادی که در دست دارند مطالبه می‌نمایند، با حالت بی‌تکلیفی در تهیه جواب آنان به محظورات دچار می‌شود؛ لهذا برای مرتفع ساختن

۶۰. مرکز اسناد و تاریخ دیپلماسی وزارت امور خارجه ج.ا.ایران، سال ۱۳۰۲ ش، کارتن ۳۸، پوشه ۸.

مشکلات آتی و اتخاذ اطلاعات کاملی از جریانات و وضعیات شعب مزبور به بانک ایران مقتضی است که مجلس در یکی از ادارات دولتی رشت با حضور کارگزار و نماینده قونسولگری و سایر رؤسای دوایر دولتی آنجا و جمعی از مطلعین محلی تشکیل و در آنجا تحقیقات ذیل دقیقاً به طریق رسمی به عمل آید:

اولاً تا چه تاریخ شعبه بانک در رشت و انزلی باز بوده؟

ثانیاً، اسناد و دفاتر و اثاثیه و کلیه منقولات بانک چه شده؟ اگر چیزی باقی مانده با قید اینکه نزد کیست با رعایت امضای شخصی که آن اثاثیه نزد اوست صورت آن را تعیین نمایند.

ثالثاً در موقع تصرف بانک از طرف قشون احمر از مستخدمین بانک چه اشخاصی در بانک مشغول کار بوده و نیز از اشخاص مزبور کتباً تحقیق شود که دفاتر بانک کجاست؟ و بر طبق این سؤالات، استشهدات لازمه از اهالی محل و از مستخدمین بانک به امضای حکومت و کارگزاری و نماینده قونسولگری و حاضرین مجلس صورت مجلس جامعی تهیه و ارسال شود که در مواقع ضرورت سندیت داشته باشد. بنابر مراتب فوق‌الذکر، متمنی است مطابق تقاضای بانک تعلیمات لازمه به کارگزاری گیلان صادر و ارسال فرمایند. امضاء^{۶۱}

با توجه به مشکلاتی از این نوع، بارها نمایندگانی از وزارتخانه‌های مالیه و خارجه و نیز مدیریت بانک ایران جلسات مشترکی تشکیل داده و با بررسی اوضاع راهکارهایی برای پرداخت منظم و به موقع حقوق و مواجب کارکنان بانک سابق استقراضی ارائه می‌دادند. اما، چنانکه از فحوای مدارک برجای مانده برمی‌آید، به علت کمبود اعتبارات لازم، طرحهایی ارائه شده کمتر با موفقیت قرین می‌شد.^{۶۲} بدین ترتیب، موضوع پرداخت رضایتبخش حقوق و مزایای کارمندان بانک سابق استقراضی تا مدت‌ها مطرح مذاکره دولت ایران و سفارت شوروی و نیز اجزای بانک مذکور بود،^{۶۳} و هر یک از دو طرف، دیگری را به عدم رعایت قراردادهای فیما بین و یا به وجود آمدن مشکلاتی قلمداد می‌کردند که در جریان پرداخت به موقع حقوق و مزایای اجزای بانک سابق استقراضی بروز کرده بود؛ چنانکه وزارت امور خارجه ایران در یادداشتی که در ۲۲

۶۱. همان.

۶۲. همان.

۶۳. همان، سال ۱۳۴۰، کارت ۳۸، پوشه ۱، جلد اول و سال ۱۳۰۲، کارت ۳۸، پوشه ۸ و سال ۱۳۰۵، کارت ۴۰، پوشه ۲۳.

حمل ۱۳۰۴ برای سفارت شوروی در تهران فرستاد، با اشاره به وقفه‌ای که در کار کمیسیون مشترک پیگیری دعاوی کارکنان بانک سابق استقراضی ایجاد شده بود، اولیای آن سفارت و نمایندگی آنان را مسئول این‌گونه پیشامدها قلمداد کرده، چنین متذکر شد: به طوری که خاطر محترم آن جناب مستحضر است، راجع به امور معوقه بانک ایران، پس از یک سنه مکاتبات و مذاکرات، اینطور مقرر گردید کمیسیون مختلطی مرکب از نمایندگان این وزارتخانه و وزارت مالیه و آن نمایندگی مختار تشکیل و امورات معوقه بانک تصفیه گردد. از زمانی که این تصمیم گرفته شده، و شاید تا به حال، متجاوز از شش ماه باشد فقط در اوایل امر کمیسیون مزبور سه جلسه تشکیل یافته که راجع به حقوق قسمتی از اعضاء قدیم بانک مزبور توافق نظر حاصل گردیده است. اینک متجاوز از سه ماه است که تشکیل کمیسیون مذکور به عهده تعویق افتاده و از وزارت مالیه به موجب شرحی که اخیراً به دوستدار رسیده تقاضا شده است کمیسیون مزبور جلسات خود را ادامه داده و امور معوقه حل و فصل گردد. و اشعار داشته‌اند، علاوه بر امور معوقه بانک و بی‌تکلیف ماندن اشیاء خریداری و امانتی که به آن نمایندگی مختار داده شده، عدم تحویل شعبه تبریز در اکثر اوقات که مراجعه امری به دفاتر و دوسیه‌های شعبه مزبور ضرورت پیدا می‌کند موجب زحمت متصدیان امر و مرجوعین می‌گردد. و ضمناً تذکر داده‌اند به آن جناب خاطر نشان شود هر خسارتی که از تأخیر تصفیه امور معوقه حادث گردد نظر به اینکه هیچ‌گونه اشکالی از طرف بانک برای حل و فصل آنها موجود نبوده به عهده خود اولیای محترم آن نمایندگی مختار خواهد بود و مخصوصاً راجع به دعاوی مستخدمین قدیم شعبه‌های تبریز ورشت و انزلی که از بابت تأخیر پرداخت حقوق آنها صادر می‌شد و بالاخره در نتیجه جلسات کمیسیون منتهی و خاتمه یافته است و جوهری که بایستی از آن بابت پرداخته شود همیشه حاضر بوده و علت عدم پرداخت به واسطه تشکیل نشدن کمیسیون و عدم تعیین تکلیف بقیه امور معوقه است. لهذا بانک هیچ قسم مسئولیتی در مقابل احدی از اعضاء قدیم هر شعبه که باشند نخواهد داشت. با ذکر مراتب مذکوره که از طرف وزارت مالیه به دوستدار رسیده، انتظار دارد هرچه زودتر از طرف آن جناب نسبت به تقاضای آن وزارتخانه موافقت شده و مقرر فرمایند نمایندگان آن نمایندگی مختار حضور به هم رسانند تا کمیسیون جلسات خود را ادامه داده و زودتر امور معوقه بانک ایران خاتمه پذیرد. اعضاء ۶۴

پروشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی